Projekt **BR-606/2022**

Uchwała nr L. .2022

Rady Powiatu Pruszkowskiego

z dnia 29 listopada 2022 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026”

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7, art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2022 r. poz. 1526) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r. poz. 840) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026”, w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Pruszkowskiego.

§ 3. Uchwala wchodzi w życie 14 dni od ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

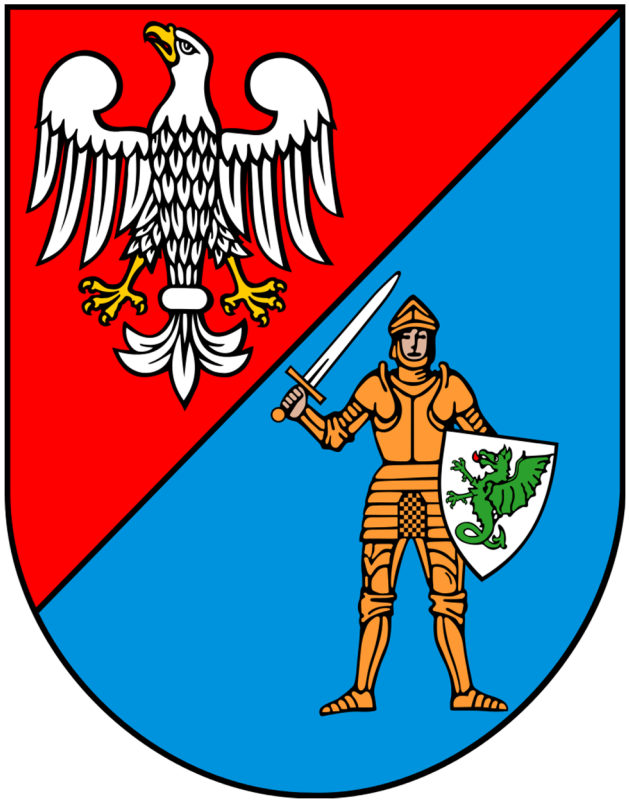
ZAŁĄCZNIK DO UCHWAŁY NR

……...

RADY POWIATU PRUSZKOWSKIEGO

Z DNIA ……

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU PRUSZKOWSKIEGO NA LATA 2023-2026

Starostwo Powiatowe w Pruszkowie, 2022 r.

Spis treści

1. WSTĘP 4

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI 4

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE 5

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO 12

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami *13*

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu *15*

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO 17

5.1. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu *17*

5.1.1. Charakterystyka ogólna powiatu pruszkowskiego *17*

5.1.2. Zarys historii obszaru powiatu *20*

5.1.3. Krajobraz kulturowy *22*

5.1.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony *39*

5.1.4.1. Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego *39*

5.1.4.2. Zabytki ruchome *42*

5.1.4.3. Zabytki archeologiczne *45*

5.1.5. Dziedzictwo niematerialne *46*

5.1.6. Zabytki w zbiorach muzealnych *46*

5.1.7. Gminne ewidencje zabytków *47*

5.1.8. Zabytki planowane do włączenia do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Województwa Mazowieckiego 48

5.1.9. Zabytki mające szczególne znaczenie dla powiatu..... 50

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ ……51

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE..... 53

7.1. Priorytety i kierunki działań powiatowego programu opieki 53

7.2. Działania powiatowego programu opieki nad zabytkami..... 53

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ……59

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI..... 59

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI 60

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW..... 69

SPIS TABEL 70

SPIS RYSUNKÓW..... 70

SPIS FOTOGRAFII 70

ZAŁĄCZNIK NR I – WYKAZ ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH UJĘTYCH W REJESTRZE ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO 72

ZAŁĄCZNIK NR II – WYKAZ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH UJĘTYCH W REJESTRZE ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO 83

ŹRÓDŁA POZYSKANYCH FOTOGRAFII..... 84

1. Wstęp

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jako dokument o charakterze strategicznym stanowi podstawę dla określenia – w perspektywie czterech lat – zasadniczych kierunków działań i zadań mających na celu zachowanie lokalnego środowiska kulturowego, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Realizacja założeń Programu przyczyni się do współpracy między samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta, prowadzona dotychczas oraz rozwijana w kolejnych latach, powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Program ma na celu wskazywać konieczne do wykonania zadania i sugerować sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych.

Główną ideą Programu jest wyznaczenie kierunków działań pozwalających osiągnąć odczuwalną i akceptowaną społecznie poprawę w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu pruszkowskiego. Niezwykle ważnym jest, aby działania czynione w tych kierunkach były wykonywane przy czynnym i świadomym współudziale społeczności lokalnej. Obowiązkiem samorządu powiatu pruszkowskiego jest z kolei podnoszenie świadomości społecznej w zakresie opieki nad zabytkami oraz efektywne usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki, jak również tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Proces sporządzania *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026* to prace związane z przygotowaniem materiałów wyjściowych, wyznaczeniem celów oraz formułowaniem projektów realizacyjnych.

2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami są przepisy wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.). Zapis w ustawie mówi jasno, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Program ma na celu, w szczególności:

1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest potem ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu i gminy (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Podstawę prawną sporządzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami stanowią trzy poniższe ustawy:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadnia państwa oraz obywateli.

Ustawa określa obowiązki Starosty odnoszące się do kwestii dotyczącej zabytków na terenie powiatu.

Art. 12 - starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Art. 50 ust. 3 – w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

Art. 71 ust. 1 i ust 2 - zakładają sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku przez osoby fizyczne lub jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Art. 81 - określa możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,

12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Łączna kwota dotacji udzielonych przez organ stanowiący powiatu nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Art. 103 - określa wyłączne kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora starosta ustanawiania społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków. Osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, natomiast osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna.

Społeczni opiekunowie zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach.

Społecznym opiekunem zabytków może zostać osoba, która posiada pełną zdolność do czynności prawnych, nie była karana za przestępstwa popełnione umyślnie oraz posiada wiedzę w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Zadania społecznego opiekuna zabytków może wykonywać również osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej.

Na dzień opracowania *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026* na terenie powiatu funkcjonał jednej społeczny opiekun zabytków.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. 2022 poz. 1526, ze zm.)

W ustawie zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. 2022 poz. 503, ze zm.)

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2021 poz. 2351, ze zm.)

Ustawa traktuje zabytki w sposób szczególny i podkreśla fakt, że obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2021 poz. 1973, ze zm.)

Ustawa wskazuje, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2022 poz. 916, ze zm.)

Ustawa określa m. in. procedury dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochrona konserwatorską. Wojewódzki konserwator zabytków wdaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2021 poz. 1899, ze zm.)

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U. 2020 poz. 194, ze zm.)

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. 2022 poz. 1327, ze zm.)

Ustawa informuje, że jednostki samorządu terytorialnego mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe/stowarzyszenia.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zawierają:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. 2022 poz. 385, ze zm.)

Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2019 poz. 1479, ze zm.)

Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy, które zawiera:

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz.U. 2020 poz. 164, ze zm.).

Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Inne akty wykonawcze (przedstawione chronologicznie):

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 roku Nr 102, poz. 1066),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 1901),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku Nr 212. poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wywozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2011 roku Nr 50, poz.256).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56),

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2021 poz. 81).

Dotacje

Zgodnie z art. 50 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.), w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków być: przejęty przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku. Ustawodawca w art. 81 dopuszcza możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Formy prawne ochrony zabytków

Zgodnie zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) formami ochrony zabytków są m.in.:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Wpis do rejestru zabytków

Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis, w świetle obowiązującej ustawy, może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Takich wniosków nie mogą składać użytkownicy zabytku oraz organy powiatu i gminy. Wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Dla sprawowania skutecznej ochrony zabytków nieruchomych, szczególnie wpisanych do rejestru, wojewódzki konserwator zabytków ma w związku z tym możliwość podejmowania działań ochronnych także w stosunku do terenów położonych wokół zabytków. W stosunku do obiektów objętych prawomocną decyzją o wpisie do rejestru zabytków zachodzi obowiązek uzyskiwania pozwoleń

wojewódzkiego konserwatora zabytków na wszelkie prace, które mają wpływ na stan, postać lub sposób wykorzystywana zabytku. Pozwolenia te nie zwalniają właściciela obiektu od obowiązku uzyskania innych pozwoleń wymaganych prawem, ale brak pozwolenia konserwatorskiego czyni inne uzgodnienia nieskutecznymi.

Zabytki nieruchome, rejestrowe, powinny być oznaczone wzorem znaku informacyjnego, który przedstawiony jest poniżej. Za jego umieszczenie odpowiedzialny jest starosta danego powiatu. Wzór znaku został ustanowiony w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.

Rysunek 1. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Pomnik historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Rysunek 2. Logo pomnika historii.

Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa

Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Park kulturowy

Utworzenie parku kulturowego zależy od inicjatywy i decyzji rady gminy. Rada gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia, dotyczące w szczególności prowadzenia robót budowlanych oraz działalności handlowej, usługowej, przemysłowej i rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomych, składowania bądź magazynowania odpadów oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Regulowania międzynarodowe znaczących dla społeczności zagadnień dziedzictwa kulturowego znalazły swoje odbicie w przyjmowanych konwencjach i rezolucjach jeszcze przed powstaniem Unii Europejskiej i jej administracji. Przykładem są (ratyfikowane przez Polskę):

- Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212) została ratyfikowana przez Polskę w 1956 r.,

- II Protokół do konwencji haskiej z 1954 r. sporządzony w Hadze 26 marca 1999 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 248).
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz. U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106) została ratyfikowana przez Polskę w 1974 r.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.
- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018) przyjęta w 2003 r., ratyfikowana przez Polskę w 2011 r.
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585) ratyfikowana przez Polskę w 2007 r.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony i konserwacji zabytków:

- Karta ateńska,
- Karta wenecka,
- Karta florencka,
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony stanowisk archeologicznych:

- Karta lozańska,
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego – konwencja maltańska,
- Europejska konwencja krajobrazowa,
- Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026, jest spójny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach poniżej:

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 (Uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (MP 2019, poz. 808))

Głównym celem programu jest „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami". W programie wskazano cele szczegółowe oraz kierunki działań, które przyczynią się do ochrony dziedzictwa kulturowego kraju na poziomie lokalnym i centralnym. W dokumencie poruszono także kwestie związane z budową świadomości społecznej wartości zabytków na terenie kraju.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r.)

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest ważne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.)

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Głównym celem SRKS jest zatem wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026 wykazuje spójność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2030+ (Uchwała nr 72/22 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 24 maja 2022 r.)

Kwestia opieki nad zabytkami jest traktowana w Strategii w szerszym kontekście wykorzystania dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gospodarczego oraz poprawy jakości życia. Dbałość o zabytki ma wpłynąć na zwiększenie zainteresowania turystów. W Strategii wyznaczono obszary działań. Jeden z nich to KULTURA I DZIEDZICTWO, a jego cel rozwoju określono następująco: Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia.
W dokumencie wskazano kierunki działań oraz działania spójne z przedmiotowym opracowaniem.

Kierunek działań: Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu
Działania:

- Poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych).
- Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych.
- Ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej.
- Rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej).

Kierunek działań: Upowszechnianie kultury i twórczości
Działania:

- Rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacja zasobów.
- Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej region.
- Wspieranie edukacji kulturalnej i artystycznej.

Kierunek działań: Kreowanie miast jako centrów aktywności kulturalnej
Działania:

- Wykorzystywanie ośrodków miejskich do tworzenia i promowania kultury.
- Promowanie Warszawy jako europejskiego ośrodka kultur.

Kierunek działań: Wspieranie rozwoju sektora kreatywnego
Działania:

- Wspieranie inicjatyw gospodarczych w sektorze kreatywnym.

Kierunek działań: Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej
Działania:

- Wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultur.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022– 2025 (Uchwały nr 1721/267/21 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 26 października 2021 r.)

W Programie opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2022-2025 przyjęto, że w okresie 2022–2025 będzie kontynuowana misja z lat 2018–2021, która brzmi: Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim.

Wizja strategiczna Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2022-2025:

„Po okresie funkcjonowania Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022 –2025 w województwie zauważalnie polepszyła się opieka nad zabytkami. Powstało forum gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem kulturowym, podnoszące wiedzę i integrujące środowisko w celu wymiany doświadczeń. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu jest powodem dumy lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Zadbano o udokumentowanie mazowieckiego dziedzictwa XX wieku, które w poprzednim okresie nie było wystarczająco znane ani doceniane. Przedstawiciele samorządów i prywatni właściciele zabytków są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką nad nimi. Wzrosła też znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.”

W Programie wskazano trzy obszary strategiczne – trzy „obszary koncentracji działań” odpowiadające zidentyfikowanym kluczowym problemom:

- Obszar strategiczny A: Edukacja kształtująca świadomość i postawy – odpowiada na kluczowy problem zdefiniowany jako niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa. W ramach tego obszaru wyznaczono dwa cele:
  - Cel strategiczny A.1. Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków.
  - Cel strategiczny A.2. Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.
- Obszar strategiczny B. Optymalizacja systemu dostępu do środków - odpowiada na kluczowy problem zdefiniowany jako potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami. W ramach tego obszaru wyznaczono następujące cele:
  - Cel strategiczny B.1. Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich.
  - Cel strategiczny B.2. Dbałość o zabytki własne województwa.
- Obszar strategiczny C. Skuteczne narzędzia działania - odpowiada na kluczowy problem zdefiniowany jako potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami. W każdym z trzech obszarów strategicznych wyznaczono cele strategiczne, które będą realizowane poprzez przedsięwzięcia strategiczne. W ramach tego obszaru wyznaczono następujące cele strategiczne:
  - Cel strategiczny C.1. Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa.
  - Cel strategiczny C.2. Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

Strategia rozwoju powiatu pruszkowskiego na lata 2015-2025 (Uchwała Nr XLIV/376/2018 z dnia 24 kwietnia 2018 r.)

W Strategii na lata 2015-2025 określono następującą wizję powiatu:

Powiat pruszkowski to miejsce, które pozwala mieszkańcom w pełni korzystać zarówno z zalet bycia częścią stołecznej aglomeracji, jak i z dobrych stron spokojnego życia na uboczu W powiecie pruszkowskim estetyczna, pełna zieleni przestrzeń publiczna i spokojne sąsiedztwo współgrają ze sprawną infrastrukturą oraz różnorodną bazą nowoczesnych usług i przemysłu, a rozwój oparty jest na współpracy terytorialnej i partycypacji.

W Strategii uwzględniono także zagadnienia odnoszące się do dziedzictwa kulturowego powiatu.

Obszar: Wysoki standard zamieszkania i wypoczynku

Cet: Poprawa jakości oraz dostępności oferty kulturalnej, rozrywkowej i sportowej, pozwalająca na atrakcyjne spędzanie czasu wolnego blisko miejsca zamieszkania
Proponowane kierunki działania spójne z przedmiotowym opracowaniem:

- Unowocześnienie, uatrakcyjnienie i upowszechnienie oferty kulturalnej poprzez rozwój współpracy z organizacjami pozarządowymi i skoordynowanie działań w skali powiatu.
- Zwiększenie liczby ogólnodostępnych miejsc do aktywnego wypoczynku i rekreacji na otwartym powietrzu; ścieżki zdrowia, parki, szlaki turystyczne łączące gminy, urządzenia rekreacyjne.
- Wdrażanie e-usług w zakresie kultury, ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w przeciwdziałaniu wykluczeniu.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

5.1.1. Charakterystyka ogólna powiatu pruszkowskiego

Powiat pruszkowski jest zlokalizowany w centralnej części województwa mazowieckiego. Od zachodu oraz południowego - zachodu graniczy z powiatem grodziskim, od południowego - wschodu z powiatem piaseczyńskim, od północno-wschodniej strony z Miastem Stołecznym Warszawa, natomiast północną granicę powiatu pruszkowskiego stanowi powiat warszawski zachodni.

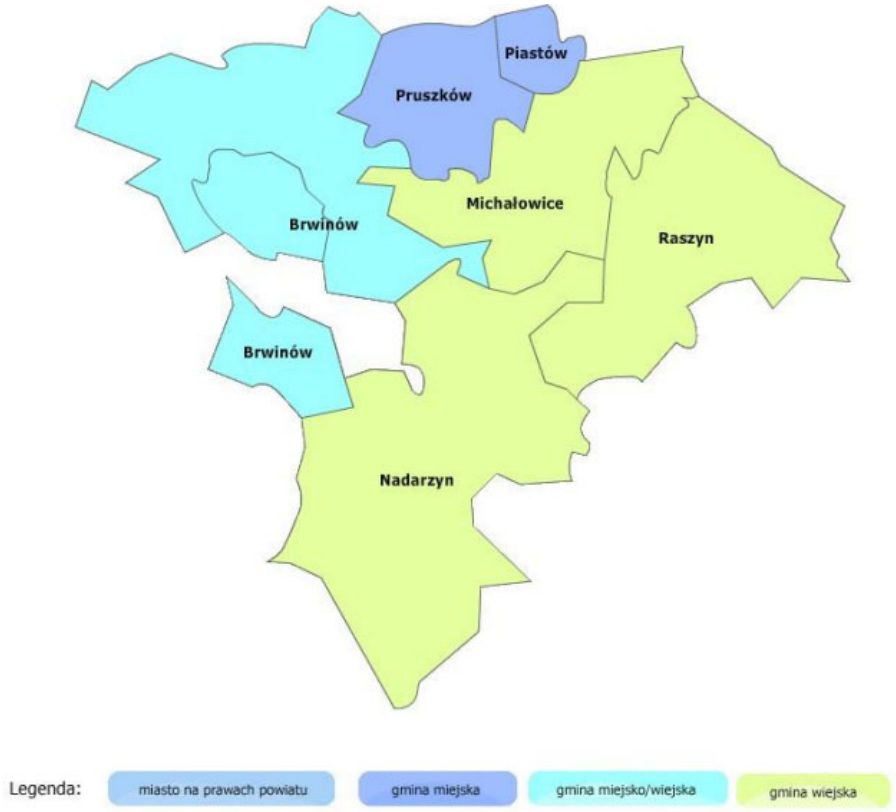
Rysunek 3. Położenie powiatu pruszkowskiego na tle województwa mazowieckiego.

Gminy powiatu pruszkowskiego

Powiat pruszkowski ma powierzchnię 24 630 ha. Jego siedzibą jest miasto Pruszków, w jego skład wchodzi 6 gmin:

- Pruszków – jest gminą miejską zlokalizowaną w północnej części powiatu pruszkowskiego, ma powierzchnię 1 919 ha, co stanowi 7,79% jego powierzchni, w Pruszkowie znajduje się siedziba powiatu,
- Piastów – jest gminą miejską zlokalizowaną w północnej części powiatu pruszkowskiego, ma powierzchnię 576 ha, co stanowi 2,34% powierzchni powiatu, Piastów ma najmniejszą powierzchnię w całym powiecie,
- Brwinów – jest gminą miejsko-wiejską zlokalizowaną w północno-zachodniej części powiatu pruszkowskiego, ma powierzchnię 6 926 ha, co stanowi 28,12% powierzchni powiatu,
- Michałowice – to gmina wiejska zlokalizowana w środkowej części powiatu pruszkowskiego; ma powierzchnię 3 473 ha, co stanowi 14,10% powierzchni powiatu, równocześnie jest to najmniejsza z gmin wiejskich powiatu pruszkowskiego,
- Nadarzyn – to gmina wiejska zlokalizowana w południowej części powiatu pruszkowskiego, ma powierzchnię 7 345 ha, co stanowi 29,82% powierzchni powiatu, Gmina Nadarzyn jest największą gminą powiatu pruszkowskiego,

- Raszyn – to gmina wiejska zlokalizowana we wschodniej części powiatu pruszkowskiego, ma powierzchnię 4 391 ha, co stanowi 17,83% powierzchni powiatu.

Rysunek 4. Gminy powiatu pruszkowskiego.

Środowisko przyrodnicze oraz prawne formy ochrony przyrody

Na terenie powiatu pruszkowskiego występują następujące formy ochrony przyrody:

- Rezerwaty,
- Obszar Chronionego Krajobrazu,
- Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe,
- Pomniki przyrody.

Stanowią one najcenniejsze elementy środowiska przyrodniczego na terenie powiatu pruszkowskiego.

Rezerwat Stawy Raszyńskie

Rezerwat Stawy Raszyńskie jest rezerwatem faunistycznym, o powierzchni 155,1313 ha, zlokalizowanym na terenie powiatu pruszkowskiego. Został on powołany 1 marca 1978 roku w celu zachowania cennego biotopu lęgowego wielu rzadkich gatunków ptaków oraz żerowisk i miejsc odpoczynku ptaków przelotnych.

Rezerwat Młochowski Grąd

Rezerwat Młochowski Grąd jest rezerwatem leśnym, o powierzchni 27,00 ha, zlokalizowanym na terenie powiatu pruszkowskiego. Został on powołany 1 stycznia 1984 roku w celu zachowania fragmentów naturalnych zbiorowisk leśnych z zespołami grądu wysokiego i boru mieszanego.

Rezerwat Młochowski Łęg

Rezerwat Młochowski Łęg jest rezerwatem leśnym, o powierzchni 12,04 ha, zlokalizowanym na terenie powiatu pruszkowskiego. Został on powołany 1 sierpnia 1984 roku w celu zachowania lasu łęgowego jesionowo-olszowego oraz fragmentów lasu grądowego w dolinie rzeki Utraty.

Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu

Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu ma obszar 148 409,1 ha. Został powołany 1 października 1997 roku. Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz, duże zróżnicowanie siedlisk oraz gatunków roślin i zwierząt.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Stawy Pęcickie

Zespół o całkowitej powierzchni 63,0 ha położony jest w województwie mazowieckim, w powiecie pruszkowskim, w gminie Michałowice i obejmuje działki obrębu Pęcice nr 465 i 466. Został on powołany 29 listopada 2008 roku w celu zachowania fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego stawów rybnych, a w szczególności:

- siedlisk zwierzęcych, głównie ptaków, w tym wielu objętych ochroną gatunkową;
- tradycyjnie prowadzonej gospodarki rybackiej;
- małej retencji, w tym istotnej roli obiektu w bezpieczeństwie powodziowym.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Wsi Komorów

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Wsi Komorów został powołany dnia 24 lipca 1997 roku. Wyznaczono go „w celu ochrony wyjątkowo cennych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego, dla zachowania jego wartości przyrodniczych, kulturowych i estetycznych”. Komorowski Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy jest ograniczony ulicami Turystyczną i Bugaj, a także naturalną granicą rzeki Utrata, i granicą Gminy Michałowice.

Pomniki przyrody

Na terenie powiatu pruszkowskiego zlokalizowanych jest 101 pomników przyrody. Są to najczęściej pojedyncze drzewa oraz grupy drzew.

5.1.2. Zarys historii obszaru powiatu

- Dzieje ziem obecnego Powiatu Pruszkowskiego sięgają czasów prehistorycznych.
- Na terenach obecnego Brwinowa odnaleziono ślady obecności człowieka z okresu ok. 8000 lat p.n.e. Znajdował się tutaj jeden z największych w ówczesnej Europie ośrodków hutnictwa.
- W pobliżu Pruszkowa odkryto ślady hutnictwa z okresu od I w. p.n.e. do III w. n.e. Naukowcy sądzą, że był to drugi, po świętokrzyskim, największy ośrodek hutniczy na terenie Polski (100-150 tys. pieców do jednorazowego wytopu żelaza).
- Na terenie dzisiejszego Raszyna i Jaworowej odkryto stanowiska osadnictwa pierwszych na tym obszarze hodowców i rolników (wczesny neolit).

- Wzmianki z XIII w. wskazują, że ziemie michałowickie należały do rodziny Raszynieckich, właścicieli ziem raszyńskich. Na przełomie XIV i XV w. ziemie te były własnością szlachty z rodu Ładziców, herbu Łada. Następnie, w XVI w. część ziem przeszła w ręce rodziny Michałowskich i Opackich (stąd nazwy poszczególnych miejscowości).
- W tym samym okresie powstała osada Komorów. Za jej założycieli uważa się ród Pierzchałów. W 1456 r. Świętosław z rodu Pierzchałów otrzymał, z nadania Księcia Mazowieckiego Janusza I, wsie Proskowo, Wolica, Kłębowo, Pogroszewo i Pęcice. Synowie Świętosława byli założycielami rodzin Pruszkowskich i Pęcickich, które przejęły nazwiska od dziedziczonych wsi. Wieś Proskowo pozostawała we władaniu Pruszkowskich do 1580 r.
- Pierwsze wzmianki dotyczące Nadarzyna pochodzą z początków XV w. – stanowił prywatną własność rodziny Nadarzyńskich herbu Radwan, rezydującej w sąsiednim Ruścu. W 1453 r. Tomasz Nadarzyński uzyskał od Księcia Mazowieckiego, Bolesława IV przywilej na lokację miasta na prawie chełmińskim. Była to trzydziesta ósma lokacja na Mazowszu w XV w., co niewątpliwie świadczyło o świetności Nadarzyna tamtych lat.
- W XVII w. wieś Proskowo przeszła w ręce Kanclerza Wielkiego Koronnego, Andrzeja Leszczyńskiego. Do XIX w. miały miejsce kolejne zmiany właścicieli.
- W pierwszych latach XIX w. majątek należał do znanego lekarza dr Czekierskiego, który na miejscu drewnianego dworku wybudował murowany pałacyk w stylu klasycystycznym, otoczony pięknym parkiem. Park ten został zaprojektowany przez Karola Sparmana z Saksonii. Następnie majątek przejął rosyjski kupiec Jan Skwarcow, który opracował pierwszy plan zagospodarowania przestrzennego wsi jej najbliższych okolic.
- W 1845 r. został uruchomiony pierwszy odcinek Kolei Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, prowadzący z Warszawy do Grodziska Mazowieckiego. Wydarzenie to miało niewątpliwy wpływ na dynamiczny rozwój terenów wchodzących w skład Powiatu Pruszkowskiego. Wieś Pruszków przekształciła się w osadę, która, ze względu na malownicze ogrody (park Bershona) i liczne wille o charakterze letniskowym, stała się atrakcyjnym miejscem wypoczynku. Z drugiej strony niskie ceny gruntów przyciągały inwestorów. Wzrastała liczba mieszkańców i pod koniec XIX w. przekroczyła 1700 osób.
- W 1898 r., na sparcelowanych gruntach, Kolej rozpoczęła budowę pierwszego osiedla mieszkaniowego tzw. „czerwoniaków" dla swoich pracowników. Dało to początek osadzie nazwanej Utratą. Z czasem rozbudzonym aspiracjom mieszkańców, zaczęła doskwierać nazwa osady, jako nieadekwatna z ich aktywnością i gospodarnością. Dlatego też zorganizowano konkurs na nową nazwę. Zwyciężyła propozycja harcerza Zygmunta Kosewskiego – „Piastów".
- W 1904 r. w na terenie Powiatu powstała Gmina Żydowska, która miała duży udział w rozwoju tych ziem. Pierwsi osadnicy żydowscy pojawili się w Pruszkowie już w drugiej połowie XIX w. Byli właścicielami sklepów, restauracji i fabryk. Świadectwem istnienia Gminy Żydowskiej na tych terenach jest Cmentarz Żydowski utworzony w 1905 r.
- W 1916 r. wsi Pruszków nadano prawa miejskie.
- Podczas II wojny światowej, na terenie Powiatu, prowadzone były działania wojenne. Już 1 września 1939 r. miało miejsce pierwsze bombardowanie, a 12 września 1939 r. w bitwie

pod Brwinowem 28 Dywizja Piechoty stoczyła walkę z wojskami niemieckimi. W Piastowie funkcjonowała fabryka produkcji pistoletów maszynowych (steny) na potrzeby AK. Prowadzono działania sabotażowe oraz kolportaż prasy podziemnej. Bliskość Warszawy spowodowała aktywizację społeczeństwa z terenu Powiatu w ruchu oporu. Między innymi działały tutaj organizacje podziemne AK oraz Szarych Szeregów.

- W sierpniu 1944 r. okupanci zorganizowali w Pruszkowie obóz przejściowy dla wysiedlonej z Warszawy ludności cywilnej, Durchgangslager tzw. Dulag 121, który funkcjonował od 6 sierpnia do 10 listopada 1944 r. Przez obóz przeszło około 650 tys. osób.
- 17 stycznia 1945 r. ziemie Powiatu zostały wyzwolone spod okupacji hitlerowskiej.
- 26 marca 1945 r., pod pretekstem rozmów dotyczących stanowiska polskiego wobec władz ZSRR, postanowień jałtańskich oraz sytuacji na zapleczu frontu, szesnastu przedstawicieli Polskiego Państwa Podziemnego, zaproszono do Pruszkowa, gdzie zostali aresztowani przez NKWD i wywiezieni do Moskwy. Tam odbył się pokazowy „proces szesnastu".
- Do historii i tradycji ziem Powiatu w obecnym kształcie odwołuje się symbolika zastosowana w herbie, która nawiązuje do historycznego godła całego Mazowsza – piastowskiego orła białego bez korony oraz do herbu księstwa czersko-warszawskiego przedstawiającego dwa białe orły i dwa zielone smoki w polach naprzemianległych. Na herbie Powiatu Pruszkowskiego znajduje się tarcza dwudzielna w skos. Na pierwszym, srebrnym polu znajduje się orzeł mazowiecki na czerwonym tle. Na drugim polu, na błękitnym tle – złoty rycerz z mieczem i tarczą, na srebrnej tarczy zielony smok.

5.1.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to świadectwo działalności mieszkańców danego regionu prowadzonej na przestrzeni wieków, dlatego najpełniej stanowi o jego tożsamości. Składa się z elementów przyrodniczych, ale przede wszystkim z wytworów i osiągnięć cywilizacyjnych człowieka. Są to zarówno pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobrazy miejskie i wiejskie, kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

Teren powiatu pruszkowskiego to głównie krajobraz kulturowy związany z licznymi pałacami, dworami oraz willami, które można znaleźć w każdej gminie powiatu. Z wieloma założeniami pałacowymi związana jest bogata historia ich powstania. Na terenie powiatu bogactwo kulturowe stanowią także liczne założenia parkowe.

Do krajobrazu kulturowego powiatu zaliczyć można także architekturę sakralną oraz zabytki techniki.

Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę obiektów z terenu powiatu pruszkowskiego, które należą do jednych z najcenniejszych i najbardziej znanych zabytków powiatu z podziałem na pełnione funkcję.

Wszystkie niżej przedstawione obiekty są objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa mazowieckiego.

W przedstawionej poniżej charakterystyce obiektów zastosowano trzystopniową skalę oceny stanu technicznego: stan dobry – dla obiektów nie wymagających przeprowadzenia prac remontowych

w najbliższym czasie, dostateczny – dla obiektów wymagających prac remontowych w miarę możliwości oraz posiadania środków finansowych i zły – dla obiektów grążących utratą wartości zabytkowych wymagających pilnych prac remontowych.

Pałace, dwory, wille

Pałac w Brwinowie (g. Brwinów)

Pałac wzniesiony w 1936 r. według projektu Stanisława Grochowicza, dla rodziny Wierusz-Kowalskich. Pierwotnie budynek był własnością rodziny Wierusz-Kowalskich. W roku wybuchu II wojny światowej, m.in. podczas bitwy pod Brwinowem, pałac pełnił funkcję szpitala polowego. Po wygranej strony niemieckiej szpital został zlikwidowany, a w 1940 roku pałac stał się własnością Zarządu Majątków Ziemskich i Rolnych – Liegenschaft. Po zakończeniu wojny, we wrześniu 1946 roku złupiony i zniszczony pałac wraz z ponad siedmioma hektarami ziemi, wszedł w posiadanie SGGW.

Fotografia 1. Widok na Pałac w Brwinowie [1].

Budynek został zbudowany w stylu nawiązującym do klasycystycznego, o czym świadczą m.in. kolumny w stylu doryckim na zewnątrz, przy wejściu oraz w stylu jońskim wewnątrz pałacu. Wybudowany na planie podobnym do kwadratu, murowany z cegły i otynkowany, posiada dwa tarasy, jeden z nich jest otoczony balustradą. W niektórych pomieszczeniach zachowały się mosiężne, wieloświecowe żyrandole, popularne w stylu Księstwa Warszawskiego.

Stan techniczny pałacu – dobry. W latach 2020-2022 przeprowadzono remont obiektu.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałac w Falentach (g. Raszyn)

Wczesnobarokowy pałac wybudowany pierwotnie około 1622 roku przez Zygmunta Opackiego w stylu neorenesansowym, później kilkakrotnie przebudowywany. Otoczony parkiem krajobrazowym. Bywali tu: król Zygmunt III Waza z rodziną, a także Władysław IV. Gościła w Falentach także królowa Maria Gonzaga przed uroczystym wjazdem do Warszawy w roku 1646.

Fotografia 2. Widok na pałac w Falentach [2].

Zniszczony w czasie potopu szwedzkiego, został odbudowany w 1717 roku przez Franciszka Jana Załuskiego, wojewodę czernichowskiego, co zostało upamiętnione inskrypcją na marmurowej tablicy wmurowanej w zachodnią elewację pałacu. Około roku 1784 Tepperowie dokonali modernizacji pałacu wedle projektu Szymona Bogumiła Zuga. W sobotę 27 lipca gościł tu powracający z podróży na Ukrainę

król Stanisław August Poniatowski. W roku 1839 majątek nabył kupiec winny i korzenny Jan August Spiski. Zbudował oranżerię i założył hodowlę kwiatów sprowadzanych z za granicy, powiększył ogród, wprowadził i rozwinął na szeroką skalę hodowlę ryb zakładając nowe stawy o powierzchni prawie czterdziestu hektarów. Później dobra przeszły w ręce hrabiostwa Przeździeckich, którzy w latach 1852-1857 dokonali przebudowy pałacu zgodnie z projektem architekta Franciszka Marii Lanciego, m in. dobudowano oficyny.

Pałac na planie wydłużonego prostokąta, o dwóch traktach wydłużonych, przeciętych osiową sienią poprzedzoną małym prostokątnym przedsionkiem i kolumnowym portykiem po przeciwległej stronie. Bryła zwarta, piętrowy korpus główny przykryty dachem czterospadowym. W narożach korpusu trzykondygnacyjne, kwadratowe w rzucie wieże przykryte wysmukłymi dachami namiotowymi.

W skład zespołu pałacowo – parkowego w Falentach zalicza się także:

- Brama neogotycka z zespołu pałacowo-parkowego,
- Oficyna z zespołu pałacowo-parkowego,
- Oranżeria z zespołu pałacowo-parkowego,
- Park z zespołu pałacowo-parkowego.

Stan techniczny pałacu – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałac w Helenowie (Nowej Wsi) (g. Michałowice)

Pałac powstał na przełomie XVIII/XIX w. Pierwszymi właścicielami posiadłości w wieku XVIII był Tomasz Jan Ostrowski, potem majątek przejęli Arkuszewscy by w końcu trafił do rodziny Potockich w roku 1855. Na ich polecenie w latach 1859-60 pałac został gruntowanie przebudowany i zyskał swoją dzisiejszą postać. Projekt wykonali architekci Władysław Hirschel i Henryk Marconi. Dostosowano wtedy między innymi oranżerię na potrzeby biblioteki. Przez lata gospodarzenia posiadłości przez Potockich w pałacu zgromadzono liczne zbiory książek, oraz zabytków sztuki. W roku 1932 ówczesny właściciel majątku Jakub Potocki przekazał większość zbiorów na rzecz Biblioteki Publicznej oraz Muzeum Narodowego. Posiadłość została przeznaczona na sanatorium dla osób cierpiących na gruźlicę oraz choroby nowotworowe. Po zakończeniu II Wojny Światowej w pałacu ulokowano ośrodek wypoczynkowy Ministerstwa Obrony Narodowej.

Fotografia 3. Widok na pałac w Helenowie [3].

Pałac murowany z cegły i otynkowany, posadowiony na planie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, z poddaszem przekrytym dachem czterospadowym o połaciach podbitych blachą. Elewacja frontowa 9-osiowa z jednoosiowymi ryzalitami skrajnymi, oraz jednoosiowym ryzalitem środkowym. Cała elewacja została posadowiona na cokole o tynkowym boniowaniu i oknach piwnicznych umieszczonych na osiach. Ryzality skrajne w partii parteru mają otwory okienne zakończone półokrągłym nadświetlem. Otwory zostały spięte parą pilastrów toskańskich i obramiona archiwoltą z piaskowcowym zwornikiem przechodzącym w konsolę. Druga kondygnacja została wyposażona w balkony o tralkowych balustradach wsparte na konsolach o piaskowcowym opracowaniu.

W skład zespołu pałacowo – parkowego zalicza się także:

- Oficyna pałacowa płd. z zespołu pałacowo-parkowego,
- Oficyna pałacowa płn. z zespołu pałacowo-parkowego,
- Park z zespołu pałacowo-parkowego.

Stan techniczny pałacu – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałac w Młochowie (g. Nadarzyn)

Zespół pałacowy w Młochowie należy do najwybitniejszych przykładów architektury rezydencjonalnej doby klasycyzmu na terenie Polski.

Fotografia 4. Widok na pałac w Młochowie [4].

Podczas I wojny światowej pałac spaliły stacjonujące w nim wojska rosyjskie, a właścicielka, księżna Magdalena Radziwiłłowa, zamieszkała odtąd w jednej z oficyn. W okresie międzywojennym nie podjęto jednak generalnej odbudowy i obiekt pozostawał jedynie prowizorycznie zabezpieczony. Ostatnim właścicielem pałacu był Eryk Kurnatowski, który częściowo zrekonstruował pałac w 1939 roku. W czasie II wojny majątek znalazł się pod zarządem niemieckim. Po zakończeniu działań militarnych zaadaptowano część wnętrz prawej oficyny na przedszkole oraz dom dla sierot prowadzony przez księży Michalitów w l. 1944-56. W latach 1948-1957 przeprowadzono generalny remont pałacu. Wówczas również odbudowano zniszczoną w 1947 r. oranżerię, w której umieszczono kaplicę – filię parafii w Nadarzynie. W 1976 r. powstała prowadzona przez michalitów samodzielna parafia pw. św. Michała Archanioła. W 1966 r. pałac przekazano na potrzeby Instytutu Hodowli Ziemniaka (ob. Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin). W 1994 r. wykonano remont kościoła.

Murowany pałac posadowiony jest na dnie sztucznej, owalnej niecki. Wzniesiony został na rzucie prostokąta, na wysokim cokole kryjącym piwnice. Bryła jest dwukondygnacyjna, kryta czterospadowym dachem. Wszystkie elewacje wydatnie boniowane. W centralnej części dziewięcioosiowych elewacji, zarówno od frontu, jak i od ogrodu znajdują się trójosiowe pseudoryzality, poprzedzone doryckimi portykami kolumnowymi w wielkim porządku, zwieńczone trójkątnymi frontonami. Kolumny portyków kanelowane są od 1/3 wysokości, pootrzymują belkowanie z fryzem tryglifowym. Elewacja frontowa pałacu zwrócona jest na południe. Przed nią długie schody wejściowe. W elewacji północnej taras widokowy.

W skład założenia pałacowo – parkowego wschodzą także:

- Oranżeria (ob. kościół) z założenia pałacowo-parkowego,
- Park z założenia pałacowo-parkowego,
- Pawilon pałacowy wsch. z założenia pałacowo-parkowego,
- Pawilon pałacowy zach. z założenia pałacowo-parkowego.

Stan techniczny pałacu – dostateczny. Wymagane przeprowadzenie prac konserwatorskich.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałac w Pęcicach (g. Michałowice)

Pałac wybudowano w latach 1808-09 dzięki staraniom księcia Pawła Sapiehy i jego małżonki Pelagii z Potockich wg architekta Fryderyk Albert Lessel. Pałac słynie głównie z napisu nad wejściem, który głosi: "Jam Dwór Polski. Co Walczy Mężnie i Strzeże Wiernie". W roku 1818 pałac przeszedł w posiadanie Antoniego Korwin Bieńkowskiego.

Fotografia 5. Widok na pałac w Pęcicach [3].

Ostatnim, przedwojennym właścicielem Pęcic był Janusz Marylski. Po drugiej wojnie światowej majątek został znacjonalizowany i utworzono w nim oddział szpitala psychiatrycznego z Pruszkowa. W latach 1950-55 przebudowano go na cele związane z leczeniem. Obecnie znajduje się w rękach prywatnych.

Obiekt w stylu klasycystycznym. Pałac murowany z cegły i otynkowany, posadowiony na planie prostokąta, o regularnej bryle, piętrowy, wysoko podpiwniczony, piwnice dwukondygnacyjne, sklepione, z poddaszem przekrytym dachem czterospadowym o połaciach pobitych blachą. Pierwotne, zryzalitowane przybudówki dostawione do elewacji bocznych, obecnie podwyższone o jedną kondygnację. Elewacja frontowa 7 osiowa z jednoosiowym dwupiętrowym ryzalitem środkowym wyposażonym w portyk wgłębny, z boniowanymi ścianami bocznymi, parą kolumn toskańskich dźwigających belkowanie, zamknięty półokrągłą arkadą dekorowaną zwornikiem w zwieńczeniu. Poniżej wnęką konchowa.

Stan techniczny pałacu – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałacyk Potulickich w Pruszkowie (m. Pruszków)

Fotografia 6. Widok na pałacyk Potulickich [5].

Budowę pałacu rozpoczęto około 1820 r. W 1870 r. przeprowadzono remont generalny pałacyku. Pałac zwany potocznie pałacykiem Potulickich w rzeczywistości na przestrzeni lat wielokrotnie zmieniał właścicieli. W 1877 roku warszawski bankier Jan Wołowski odkupił pruszkowski pałacyk, który po jego śmierci odziedziczyła jego córka Jadwiga, późniejsza hrabina Potulicka. Hrabia Antoni Potulicki – społecznik o wielkich dla Pruszkowa zasługach – mieszkał wraz z żoną w pałacyku w latach 1896-1921. Po jego śmierci hrabina przeprowadziła się do Warszawy, a pałacykiem aż do wybuchu II wojny światowej opiekował się Józef Rawicz. We wrześniu 1939 roku, po zajęciu Pruszkowa przez wojska niemieckie, w pałacyku urzędował komisarz miasta Walter Bock. Obecnie w pałacu mieści się Urząd Stanu Cywilnego.

Pałac założony na planie prostokąta. Od frontu poprzedzony czterokolumnowym gankiem, od parku pięcioboczną w rzucie werandą. Nakryty dachami wielopołaciowymi i dwuspadowymi. Piętro fasady zwieńczone trójkątnym frontonem podkreślonym gzymsem z kroksztynkami. Ściany podkreślone gładkim cokołem, gzymsem podokiennym i belkowaniem z fryzem oraz kroksztynowym gzymsem wieńczącym. Weranda zwieńczona gzymsem odmiennym, profilowanym.

Stan techniczny pałacu – dobry.

W skład założenia pałacowo – parkowego zalicza się także:

- Park z zespołu pałacowo-parkowego Potulickich,
- Lodownia z zespołu pałacowo-parkowego Potulickich,
- Oficyna dworska w zespole pałacowo -parkowym Potulickich,
- Wozownia w zespole pałacowo-parkowym Potulickich.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałacyk "Sokoła" w Pruszkowie (m. Pruszków)

Wybudowany w 1876 roku przez właściciela wytwórni kafli. Pałac Ignacego Więckowskiego jest nazywany popularnie pałacykiem Sokoła.

Fotografia 7. Widok na Pałacyk Sokoła [5].

W okresie dwudziestolecia międzywojennego pałac był ważnym ośrodkiem kultury oraz sportu w Pruszkowie. Funkcjonowało tutaj również kino Znicz. Pałac Sokoła po zakończeniu II wojny światowej zagospodarowano jako dom kultury. Wówczas przeprowadzono w nim remont, podczas którego rozbiórce uległa sala kinowa. Była ona dobudowana przed wojną przez „Sokoła". W ostatnich latach pałac Sokoła przeszedł gruntowny remont, który przywrócił mu pierwotny wygląd. Wówczas to na wieży zawisł zegar pochodzący z 1974 roku, który wykonał Marek Górski, twórca zegara na wieży Zamku Królewskiego w Warszawie. Zegar ten wydzwania kuranty na cztery strony świata.

Plan budynku złożony, składa się z prostokątnej w rzucie części głównej z płytkimi ryzalitami w narożach ścian dłuższych oraz z dostawionej na osi wzdłużnej, węższej części gospodarczej z półokrągłą wieżyczką przy klatce schodowej. Bryła rozczłonkowana, dwukondygnacyjna z wysokimi użytkowanymi piwnicami. Elewacje pałacu boniowane w tynku z gładkim cokołem i fryzem płycinowym biegnącym na granicy kondygnacji. Reprezentacyjna fasada posiada na wysokości pierwszego piętra taras wsparty na sześciu kolumnach. Charakter dekoracji w całości utrzymany w stylu neorenesansu lat 60-tych XIX w.

Stan techniczny pałacu – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałac Teichfelda w Pruszkowie (m. Pruszków)

Fotografia 8. Widok na Pałac Teichfelda [5].

Eklektyczny pałac w Pruszkowie został wybudowany w 1872 roku z inicjatywy Jakuba Teichfelda, współzałożyciela Fabryki Porcelany. W 1907 roku założenie zostało przebudowane i rozbudowane. Po II wojnie światowej pałac pełnił funkcję siedziby Państwowego Instytutu Szkła i Ceramiki, a także wzorcowni wyrobów zakładów produkcji porcelitu. Po przeprowadzce instytutu do Warszawy obiekt przekazany został w użytkowanie Pruszkowskim

Zakładom Porcelitu. W 2005 roku syndyk masy upadłościowej sprzedał pałac z fabryką firmie deweloperskiej, która buduje na terenie dawnej fabryki osiedle mieszkaniowe. Obecnie budynek jest również ostatnim zachowanym obiektem z dawnego zespołu fabrycznego. Obiekt znajduje się obecnie w rękach prywatnych, użytkowany jest tylko częściowo.

Budynek dwukondygnacyjny, podpiwniczony, wzniesiony na rzucie litery L, nakryty niskim czterospadowym dachem. W elewacjach rezydencji znajduje się kilka ryzalitów zwieńczonych trójkątnymi szczytami. Do boku przylega czterokondygnacyjna, kwadratowa wieża.

Stan techniczny pałacu – zły. Wymagane uporządkowanie stanu prawnego pałacu oraz przeprowadzenie prac renowacyjnych wraz z adaptacją pałacu na inne funkcję (np. kulturalne).

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pałac w Rozalinie (g. Nadarzyn)

Pałac został wybudowany w latach 1847- 57 na zlecenie hr. Rozalii z Lubomirskich Rzewuskiej. Projekt został przygotowany przez Henryka Marconiego. Wtedy też nazwa miejscowości została zmieniona ze Starej Wsi na pamiątkę matki Rozalii straconej podczas Wielkiej Rewolucji Francuskiej. W latach późniejszych pałac wielokrotnie zmieniał właścicieli. Ostatnim prywatnym właścicielem była Bronisława Stankiewiczowa, która majątek odziedziczyła po swoim ojcu dr Kazimierzu Rakowskim. W roku 1992 w pałacu mieścił się Centralny Uniwersytet Ludowy. Rok później pałac został odzyskany siłą przez spadkobierczynię ostatniej właścicielki.

Fotografia 9. Widok na pałac w Rozalinie [6].

Pałac murowany z cegły i otynkowany, posadowiony na planie zbliżonym do kwadratu, o regularnej bryle, piętrowy, podpiwniczony, z poddaszem przekrytym spłaszczonym dachem czterospadowym o połaciach pobitych blachą. Elewacja frontowa 3 osiowa z czterokolumnowym portykiem doryckim, dźwigającym dorycki fryz tryglifowy, oraz taras na wysokości piętra. Wystrój elewacji skomponowany za pomocą boniowania narożnego, gzymsów podokiennych, między kondygnacyjnych, fryzu z dekoracją sztukatorską w formie festonów, otwory okienne piętra pozbawione dekoracji, w partii partery dekorowane trójkątnymi naczółkami oraz płaskimi opaskami, taras parteru otoczony żeliwną, dekoracyjną balustradką, nisze zamknięte konchowo w ozdobnych obramieniach. Na elewacji wschodniej umieszczono dwukolumnowy portyk dorycki, dźwigający taras piętra. Zachowała się sztukatorska dekoracja wnętrz oraz fragmenty oryginalnej boazerii i stolarki. W hallu ściany rozczłonkowane pilastrami toskańskimi. Całość skomponowana w duchu neorenesansu.

Stan techniczny pałacu – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Dworek Zagroda (g. Brwinów)

Obiekt jest przykładem willowego budownictwa podwarszawskiego pocz. XX wieku. Związany jest on z życiem i twórczością pisarza i felietonisty Zygmunta Bartkiewicza. Został wzniesiony w latach 1905-1910 przez Zygmunta Bartkiewicza, pisarza i felietonistę, który zamieszkał tutaj ze swoją drugą żoną, malarką Eugenią Glanc. Po II wojnie światowej majątek znacjonalizowano i w budynku mieściły się mieszkania kwaterunkowe. Od 1975 r. swoją siedzibę ma tutaj Towarzystwo Przyjaciół Brwinowa.

Fotografia 10. Widok na Dworek Zagroda [7].

Dworek jest budynkiem murowanym z cegły i otynkowanym. Plan budynku jest rozbudowany, częściowo zmieniony, z częścią środkową zbliżoną do kwadratu i półepsodialnym westybulem. Od pn.-wsch. i pd.-zach. do części centralnej przylegają prostokątne oszkarpowane skrzydła. Bryła jest podpiwniczona i dwukondygnacyjna w części środkowej. Część centralna nakryta jest dachem czterospadowym, skrzydła trójspadowym. Elewacje wsch. i zach. jednoosiowe, pd. trzyosiowa; frontowa, pn. ośmioosiowa, w części środkowej z toskańskim, czterokolumnowym portykiem dźwigającym balkon, nad nim okno termalne. W zwieńczeniu znajduje się rzeźba siedzącego szlachcica opartego o tarczę z herbem Dołęga.

Od 1975 r. swoją siedzibę ma tutaj Towarzystwo Przyjaciół Brwinowa, które gromadzi pamiątki, archiwalia i dokumenty związane z historią gminy Brwinów.

Stan techniczny dworu – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Willa Hosera (m. Pruszków)

Willa stanowi element zespołu architektoniczno-produkcyjnego gospodarstwa ogrodniczego Hosera. Zespół wzniesiony został w latach 1896-1898 z inicjatywy braci Piotra Ferdynanda i Wincentego Hoserów. Firma ogrodnicza pod nazwą Zakłady ogrodnicze braci Hoserów założona została ok. połowy XIX w. przez Piotra Hosera seniora, przybyłego do Warszawy z Czech ogrodnika

Fotografia 11. Widok na wille Hosera wchodzącą w skład gospodarstwa ogrodniczego Hosera [5].

niemieckiego pochodzenia do prowadzenia Ogrodu Saskiego. Zakłady ogrodnicze prowadzone przez braci Piotra, Wincentego i Pawła Hoserów znajdowały początkowo w Warszawie w okolicach Alei Jerozolimskich, na Woli i Rakowcu. W związku z postępującą zabudową Warszawy i brakiem możliwości dalszego rozwoju istniejących zakładów, ówcześni właściciel firmy – Piotr Ferdynand i Wincenty Hoser zdecydowali się na zakup w 1896 r. terenu w Żbikowie, gdzie utworzono główny zakład ogrodniczy firmy. Zespół ogrodniczy specjalizujący się w hodowli szkółkarskiej zlokalizowany został na dwóch oddzielnych parcelach, znajdujących się po obu stronach obecnej ul. Żbikowskiej i obejmował pierwotnie 57 ha powierzchni, obecnie znacznie okrojonej.

Zespół składał się z dwóch części – południowej, zawierającej willę właściciela i otaczający ją park krajobrazowy (arboretum) zaprojektowany przez Waleriana Kronenberga i Teodora Chrząńskiego oraz północnej, stanowiącą część produkcyjną. Obie partie połączone zostały drogą wewnętrzną wyznaczającą oś kompozycyjną zespołu.

Istniejące budynki w tym willa właściciela oraz budynki gospodarcze zaprojektowane zostały przez Czesława Domaniewskiego i utrzymane w jednolitej, neogotyckiej stylistyce.

Po 1918 r. powstały kolejne obiekty wchodzące w skład zespołu – nowa stodoła, transformator, mur ogrodzenia oraz wiatrak. Biorąc pod uwagę charakter zespołu, wybitne osoby związane z przedsięwzięciem oraz projektantów założenia, całość posiada unikatowe wartości. Dzięki stałej opiece w okresie powojennym Piotra Tadeusza Hosera obiekt uniknął zbytniej eksploatacji oraz zaniedbań w należytej pielęgnacji zarówno zabudowań jak i części przyrodniczej zespołu, zachowując do czasów obecnych walory krajobrazowe i wartości zabytkowe.

W skład gospodarstwa ogrodniczego Hosera wchodzą także:

- Budynek transformatora w zespole architektoniczno-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Dom zarządcy w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Mur ceglany z płn. części zespół architektoniczno-produkcyjnego gospodarstwa ogrodniczego Hoserów w Żbikowie,
- Mur z bramą w zespole ogrodniczym Hosera,
- Pakownia w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Piwnice w zespole architektoniczno-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Stajnia w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Stodoła - spichrz w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Szklarnia w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Wiatrak w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera,
- Lipa w zespole ogrodniczym Hosera,
- Park (arboretum) w zespole ogrodniczym Hosera.

Część budynków należących do zespołu, w tym budynek willi wymaga podjęcia prac remontowych.

Obiekty objęte ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Pozostałości po Białym Pałacu w Piastowie

Biały Pałac zwany inaczej willą Adelajdą w Piastowie został wybudowany w 1910 r. w stylu secesyjnym prawdopodobnie przez Antoniego Nikołajewicza Makowskiego oficera rosyjskiego. Pałac posiadał bardzo bogatą historie użytkowania. Przez ostatnie jego lata przechodził z rąk do rąk i niszczał. Ostatecznie został zburzony w 2013 roku. Na terenie po białym pałacu znajdują się w dalszym ciągu trzy sporych rozmiarów oficyny o wartości zabytkowej, które w ostatnim czasie zostały podane pracom renowacyjnym.

Fotografia 12. Widok na jedną z oficyn jako pozostałości kompleksu Białego Pałacu [11].

W krajobrazie powiatu pruszkowskiego, szczególnie na terenach miejskich możemy spotkać wiele ciekawych willi o ciekawej bryle architektonicznej oraz mające znaczenie historyczne dla poszczególnych terenów. Należy do nich m.in.:

- Willa Millera w Piastowie,
- Willa "Dziewanna" w Brwinowie,
- Willa "Tonasze" lub "Pod Wiatrakiem" w Brwinowie,
- Willa "Wierzbówek" w Brwinowie,
- Willa przy ul. Leśnej 4 w Pęcicach Małych,
- Willa "Orleówka" w Pruszkowie,
- Willa "Pod Bocianem" Anieli i Karola Siemiatyczów w Pruszkowie.

Założenia parkowe

Na terenie powiatu pruszkowskiego znajdują się liczne założenia parkowe. Aktualny stan zachowania parków jest bardzo zróżnicowany, dotyczy to zarówno obiektów architektonicznych na ich terenie, jak i stanu roślinności oraz zachowaniem układu kompozycyjnego. Do najcenniejszych założeń parkowych na terenie powiatu, w którymi powiązane jest dziedzictwo historyczne zaliczyć można:

- Park krajobrazowy w Brwinowie (g. Brwinów),
- Park krajobrazowy przy willi "Dziewanna" w Brwinowie (g. Brwinów),
- Park z zespołu pałacowo-parkowego w Falentach (g. Raszyn),
- Park z zespołu pałacowo-parkowego w Helenowie (g. Michałowice),
- Park przy willi, przy ul. Warszawskiej 21 w miejscowości Helenówek (g. Michałowice),
- Park z założenia pałacowo-parkowego w Młochowie (g. Nadarzyn),
- Park z zespołu budynków d. sanatorium w Otrębusach (g. Nadarzyn),
- Park podworski w Pęcicach (g. Michałowice),
- Park z zespołu pałacowo-parkowego Potulickich w Pruszkowie (m. Pruszków),

- Park (arboretum) w zespole ogrodniczym Hosera w Pruszkowie (m. Pruszków),
- Park przy Zespole Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej w Pruszkowie – Tworki (m. Pruszków),
- Park przy pałacu Róży Zamoyskiej w Rozalinie (g. Nadarzyn).

W ostatnich latach przeprowadzono wiele działań rewitalizacyjnych i pielęgnacyjnych założeń parkowych m.in. parku w Młochowie, w Rozalinie, w Pęcicach. Działania pielęgnacyjne należy prowadzić na terenie wszystkich założeń parkowych zlokalizowanych na terenie powiatu.

Architektura sakralna

Do architektury sakralnej na terenie powiatu pruszkowskiego zaliczyć można m.in. kościoły, ale także dzwonnice przykościelne oraz inne elementy wchodzące w skład założeń kościelnych.

Kościół p.w. św. Klemensa w Nadarzynie (g. Nadarzyn)

Autorem kościoła w Nadarzynie był Jakub Kubicki - znany architekt doby klasycyzmu pracujący m.in. dla króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Projekt nadarzyńskiego kościoła nawiązuje do zwycięskiej koncepcji zaprezentowanej przez architekta w 1792 roku w konkursie na Świątynię Opatrzności Bożej w Warszawie, a wykorzystanej przy skromniejszej realizacji w Mokobodach.

Fotografia 13. Widok na kościół p.w. św. Klemensa w Nadarzynie [8].

Kościół jest klasycystyczny, orientowany, murowany z cegły i tynkowany. Został założony na planie wydłużonego ośmioboku z dwoma prostokątnymi ryzalitami na przeciwległych, krótszych bokach. We frontowym, zachodnim ryzalicie znajduje się eliptyczna kruchta ujęta owalnymi aneksami po bokach (w północnym wejście na chór). W ryzalicie wschodnim umieszczona jest prostokątna zakrystia i owalny przedsionek ze schodami prowadzącymi na strych i loże. Bryłę i jej dekorację cechuje klasyczna elegancja i harmonia. Boniowane elewacje korpusu i gładkie ściany ryzalitów są podzielone zadaszonym gzymsem kordonowym i zwieńczone belkowaniem z fryzem tryglifowym i gzymsem modylionowym.

Stan techniczny kościoła – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Kościół św. Piotra i Pawła w Pęcicach (g. Michałowice)

Fotografia 14. Widok na Kościół św. Piotra i Pawła w Pęcicach [9].

Wybudowany w latach 1824-1832 według projektu architekta Chrystiana Piotra Aignera, kościół wzniesiony został na miejscu wcześniejszej świątyni z XVIII wieku. Fundatorem był Antoni Korwin-Bieńkowski. Kościół w 1914 r. został poważnie uszkodzony, zniszczeniu uległo również wyposażenie. Wyremontowany w latach 1921-1926 kościół przetrwał bez zniszczeń II wojnę światową. Kościół założony jest na planie prostokąta, murowany, tynkowany, kryty dachem wielospadowym z blachy, parter elewacji z boniowaniem pasowym, otwory okienne z obramieniem. W części frontowej zwieńczony tympanonem i rzeźbą Matki Boskiej. Świątynia jest świadectwem bardzo dobrej architektury klasycystycznej na terenie gminy Michałowice.

Stan techniczny kościoła – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Pruszkowie (m. Pruszków)

Fotografia 15. Widok na Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Pruszkowie [5].

Kościół zbudowany staraniem ks. Józefa Szczuckiego, obok starego XVI-wiecznego kościoła wg projektu arch. Henryka Juliana Gaya. Kościół w stylu neogotyckim (eklektycznym). Kościół orientowany, bazylikowy, trójnawowy, wzniesiony na planie krzyża łacińskiego z przysklepioną jednonawową kruchtą. Bryła rozczłonkowana z potężną trójkondygnacyjną wieżą nad wejściem głównym oraz niewielkimi wieżyczkami między kruchtą, a korpusem. Wieża i wieżyczki wzniesione na planie zbliżonym do kwadratu, nakryte szpiczastymi dachami.

Stan techniczny kościoła – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Kościół p.w. św. Kazimierza w Pruszkowie (m. Pruszków)

Fotografia 16. Widok na kościół p.w. św. Kazimierza w Pruszkowie [5].

Kościół wzniesiony w latach 1908-1938 wg projektu arch. Czesława Domaniewskiego. Kościół nieorientowany, trójnawowy, pseudohalowy z transeptem i wydłużonym prezbiterium.

Kościół ceglany, nietynkowany, w portalu głównym dwie pary kolumn granitowych, nad nim rozeta z szarego piaskowca podobnie jak kolumienki w blendach i oknach fasady wieżowej. Bryła kościoła zwarta, elementem dominującym jest fasada wejściowa ujęta z obu stron wysokimi kwadratowymi wieżami.

Stan techniczny kościoła – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Kościół p.w. św. Szczepana i św. Anny w Raszynie (g. Raszyn)

Fotografia 17. Widok na Kościół p.w. św. Szczepana i św. Anny w Raszynie [2].

Kościół św. Szczepana i św. Anny – rzymskokatolicki barokowo-klasycystyczny kościół parafialny w Raszynie w gminie Raszyn.

Jest cennym zabytkiem XVII-wiecznej architektury. Ufundowany przez Zygmunta Opackiego, właściciela Raszyna i Falent. Powstał w 1654 roku, następnie w roku 1655 został konsekrowany. Świątynia przetrwała zawieruchy dziejowe, m.in. potop szwedzki.

Kościół na planie prostokąta, salowy, z dachem dwuspadowym krytym blachą. Fasada kościoła w typie kalisko – lubelskim, 3 osiowa z wydzielonym szczytem. Artykulacja fasady pilastrami i kordonowymi, w skrajnych osiach niszami arkadowymi (z muszlowym przesklepieniem), w osi głównej dekoracyjnym portalem, nad którym okno w dekoracyjnym obramieniu. Szczyt artykułowany lizenami, gzymsami kordonowymi i wnękami arkadowymi. Elewacje boczne z gzymsem kordonowym, półkoliście zamkniętymi oknami.

Stan techniczny kościoła – dobry.

Obiekt objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Cmentarze

Na terenie powiatu pruszkowskiego zlokalizowane są następujące cmentarze:

- Cmentarz par. p.w. św. Floriana w Brwinowie,
- Cmentarz przy kościele p.w. św. Klemensa w Nadarzynie,
- Cmentarz rzym-kat. par.p.w. św. Piotra i Pawła w Pęcicach,

- Cmentarz powstańców Warszawy w Pęcicach,
- Cmentarz wojenny w Pęcicach,
- Cmentarz parafii rzym.-kat. p.w. św. Kazimierza w Pruszkowie,
- Cmentarz parafii rzymsko-katolickiej p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP,
- Cmentarz żydowski w Pruszkowie,
- Cmentarz przy Szpitalu dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Pruszkowie Tworki,
- Cmentarz rzym.- kat. w miejscowości Puchały.

Stan zachowania większości cmentarzy na terenie powiatu określić można jako dobry. Wymagane jest prowadzenie bieżących prac pielęgnacyjnych i porządkowych na terenie cmentarzy.

Zabytki techniki

Zespół przemysłowy Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego (m. Pruszków)

Realizowany etapami od 1895 r., składa się z wielu budynków warsztatowych rozmieszczonych w liniowym układzie przestrzennym i utrzymanych w charakterystycznych dla ówczesnej architektury przemysłowej historyzujących, inspirowanych ceglaną architekturą średniowieczną formach. Najcenniejszym obiektem w zespole jest neogotycki budynek Dyrekcji z 1899 r. Na tym terenie funkcjonował w czasie II wojny obóz przejściowy dla wysiedlanej ludności Warszawy tzw. Durchgangslager 121 (Dulag 121). Wygnańcy przebywali na terenie obozu średnio od 2 do 7 dni, a następnie po selekcji byli przewożeni na przymusowe roboty w głąb Rzeszy lub zsyłane do obozów koncentracyjnych. Obóz funkcjonował do 17 stycznia 1945 r. Przez cały czas istnienia obozu przeszło przez niego ok. 500 tys. warszawiaków i ok. 100 tys. mieszkańców miejscowości podwarszawskich.

Fotografia 18. Widok na budynek dyrekcji zespołu przemysłowego Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego – najbardziej okazały budynek zespołu [5].

Zespół należy obecnie do prywatnego przedsiębiorcy i pełni funkcje magazynowo-produkcyjne.

W skald zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego wchodzą:

- Brama i frag. muru z napisem "Tędy przeszła Warszawa" związany z funkcjonowaniem obozu przejściowego "Durchganslager 121-Pruszków",
- Budynek dyrekcji,
- Budynek modelarni i malarni,
- Budynek odlewni,
- Bunkier wartowniczy związane z funkcjonowaniem obozu przejściowego "Durchganslager 121-Pruszków",
- Charakterystyczny liniowy układ przestrzenny (wraz z układem komunikacyjnym torowisk i ciągów pieszych),
- Hala napraw wagonów osobowych,
- Hala napraw wagonów towarowych,
- Hala remontu obrabiarek,
- Kuźnia,
- Obręczarnia,
- Trzy wieżyczki strzelnicze związane z funkcjonowaniem obozu przejściowego "Durchganslager 121-Pruszków",
- Budynek mieszkalny tzw. "Papiernia",
- Szkoła powszechna przy ZNTK.

Stan większości obiektów wchodzących w skład Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego określono jako zły. Konieczne jest przeprowadzenie prac renowacyjnych budynków oraz adaptacja na nowe funkcję obiektów, ze względu na ponadlokalne znaczenie historyczne.

Zespół zabudowań dworca kolejowego (m. Pruszków)

Zespół zabudowy dworca usytuowany jest w centrum miasta przy linii kolejowej Warszawa - Łódź. Po stronie południowej torów znajduje się reprezentacyjny budynek dworca. Na zachód od niego można zobaczyć pozostałość dawnego zaplecza - murowany parterowy budynek gospodarczy o wysokich schodkowych szczytach i dwuspadowym dachu. Po drugiej stronie torów znajduje się pięciokondygnacyjna ceglana wieża ciśnień, zwieńczona dachem czteropołaciowym.

Dworzec w stylu dworkowym wzniesiony wg projektu architektów pracujących w sekcji architektonicznej Wydziału Drogowego Warszawskiej Dyrekcji Kolejowej pod kierunkiem Bronisława Brochowicza-Rogoyskiego, a następnie arch. Romualda Millera stanowi przykład wysokiej klasy architektury użytkowej okresu dwudziestolecia międzywojennego. Należy do grupy podobnych

Fotografia 19. Widok na budynek dworca w Pruszkowie [10].

budynków powstających w miejsce zniszczonych obiektów kolejowych w czasie I wojny światowej. Obiekt wyróżnia funkcjonalność, a historyzująca forma i dekoracja nawiązująca zwłaszcza do baroku wyraża ówczesne poszukiwania i próby kształtowania stylu narodowego.

Obecnie funkcjonujący dworzec w Pruszkowie był jednym z grupy podobnych obiektów powstałych w latach 1918-1924 w ramach programu odbudowy infrastruktury kolejowej po zniszczeniach I wojny światowej. Dworzec przetrwał II wojnę światową, ale wieża ciśnień i zabudowa zaplecza uległa częściowemu zniszczeniu. Ocalałe budynki wyremontowano po 1945 roku Obiekt dworca przetrwał do obecnych czasów z nieznacznymi przekształceniami wnętrz.

Stan techniczny zespołu zabudowań dworca – dobry. W ostatnich latach przeprowadzono działania renowacyjne obiektów składowych zespołu dworca.

Zespół dworca jest objęty ochroną poprzez wpis do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego.

Zespół Austerii (g. Raszyn)

Zespół obejmuje budynek główny – piętrowy ratusz, kramy kupieckie, budynek pocztowy, stajnię i wozownię.

Budynek dawnego zajazdu pocztowego, wybudowany w latach 1784-1790 przez właściciela dóbr falenckich, finansistę i bankiera warszawskiego Piotra Teppera Starszego według projektu Szymona Bogumiła Zuga.

Fotografia 20. Widok na budynek główny Zespołu Austerii [2].

W 1782 r. majątek falencki wraz z Raszynem zakupił Piotr Tepper Starszy, nazywany „największym bankierem Północy. W kolejnych latach majątek przekazał adoptowanemu siostrzeńcowi – Piotrowi Fergussonowi Tepperowi zwanemu Młodszym. W latach 1784-1790 Piotr Tepper z własnych funduszy przeprowadził rozbudowę zespołu austerii, poczty i kramów; projekt wykonał Szymon Bogumił Zug. Powstał reprezentacyjny, piętrowy budynek ratusza, a ponadto poczta ze stajnią dla 20 koni i częścią noclegową, wozownia, młyn, plebania, kuźnia i kramy kupieckie. W czasie bitwy pod Raszynem w 1809 w Austerii swoją kwaterę miał książę Józef Poniatowski. Zabudowania Austerii podczas tej potyczki zostały częściowo uszkodzone. W latach 1914-1920 na parterze budynku Austerii mieściła się apteka, szkoła podstawowa i herbaciarnia. Na piętrze znajdowały się mieszkania dla nauczycieli i urzędników gminnych oraz biblioteka. W budynku poczty mieściły się Urząd Gminy i Spółka Spółdzielcza. W roku 1932 zainstalowano straż pożarną. Austeria przetrwała okres II wojny światowej, a po wojnie budynki pełniły różne funkcje, głównie mieszkalne oraz usługowe, warsztatowe, magazynowe i sklepowe.

Zespół objęty ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków jako układ urbanistyczny - zespół austerii wraz z wewnętrznym dziedzińcem i murami go wydzielającymi, budynek poczty, kościół parafialny,

plebania, budynek d. szkoły, pozostałości placu rynkowego, część historycznego traktu (ul. Godebskiego).

Stan obiektów zespołu Asterii – dobry.

Zabytki będące własnością powiatu pruszkowskiego

Powiat pruszkowski jest właścicielem dwóch obiektów zabytków ujętych w rejestrze zabytków województwa mazowieckiego. Są to:

- Willa "Pod Bocianem" Anieli i Karola Siemiatyczów w Pruszkowie – stan zachowania dostateczny (m. Pruszków),
- Aleja Marii Dąbrowskiej w Komorowie – stan zachowania dobry (g. Michałowice).

5.1.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.1.4.1. Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego

Wykaz zabytków na terenie powiatu pruszkowskiego wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Mazowieckiego zawiera łącznie 152 pozycji i stanowi załącznik nr 1 do przedmiotowego opracowania.

Największa liczba zabytków jest zlokalizowana na terenie miasta Pruszków. Jednakże warto wspomnieć, iż wiele zabytków z terenu miasta Pruszkowa stanowi cześć poszczególnych założeń obszarów zabytkowych (np. elementy składowe zespołu przemysłowego Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego).

Wykres 1. Liczba zabytków ujętych w rejestrze zabytków w podziale na gminy powiatu pruszkowskiego.

Zakres i formy ochrony oraz opieki nad zabytkami rejestrowymi przez ich właścicieli i użytkowników reguluje przede wszystkim ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) oraz akty wykonawcze do ustawy, w tym m.in. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.

Obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od w/w obowiązków użytkownik zabytku jest zobowiązany zawiadomić służby konserwatorskie o:

1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;

4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.), pozwolenia konserwatorskiego wymaga:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań archeologicznych;
- przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów;
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Z dniem 9 września 2018 r. weszła w życie zmiana art. 108 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.), w ramach której określono karę pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8 za niszczenie lub uszkodzenie zabytku.

Wspomnianą nowelizacją podwyższono dolną i górną granicę ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności za niszczenie lub uszkodzenie zabytku – wcześniej zagrożenie to wynosiło od 3 miesięcy do lat 5. Na mocy nowelizacji zniesiono również ograniczenie kwotowe nawiązki, orzekanej przez sąd – zamiast widełek od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia wskazano, iż może ona zostać określona do wartości zniszczonego lub uszkodzono zabytku, a także wprowadzono nową formę odpowiedzialności w postaci możliwości orzeczenia obowiązku przywrócenia zabytku do stanu poprzedniego. Dodatkowo ustalono, że nawiązki wpływają na rzecz utworzonego z dniem 1 stycznia 2018 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków.

5.1.4.2. Zabytki ruchome

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) definiuje zabytek ruchomy, jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową".

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece zalicza się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty niebędące w pełni dziełami sztuki (np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i ordery, militaria, pamiątki historyczne, przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami).

Ponadto do zabytków ruchomych zalicza się obiekty wchodzące w skład wyposażenia budowli, także ich wystrój architektoniczny (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ścienne, mozaiki, sztukaterie i detal architektoniczny: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.).

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub z obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków nieruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Do zabytków ruchomych na terenie powiatu pruszkowskiego zaliczyć można głównie wystrój i wyposażenie „ruchome" kościołów. Rejestr zabytków ruchomych na terenie powiatu obejmuje 33 lokalizacje. Ich wykaz na podstawie informacji pozyskanych od Wojewódzkiego Konserwatora Ochrony Zabytków w Warszawie przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 1. Wykaz zabytków ruchomych z terenu powiatu pruszkowskiego wpisanych do rejestru zabytków ruchomych.

LP.	GMINA /DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	LOKALIZACJA	OBIEKT	WŁAŚCICIEL	REJESTR B
1.	Piastów	Piastów		lokomotywa parowa Ty2-220 wraz z tenderem 32D43-135	Piastów	B-605
2.	Pruszków	Pruszków-Tworki	ul. Partyzantów 2/4	organy z prospektem z kościoła Przemienienia Pańskiego	Rektor Kościoła Przemienienia Pańskiego	93
3.	Pruszków	Pruszków	Park Miejski przy ul. Kościuszki	rzeźba parkowa - leżący pies ustawiony na cokole	Gmina Miasto Pruszków	B 2476
4.	Pruszków	Pruszków		talerz porcelanowy Frankentkal z ok. 1772	właściciel prywatny	498
5.	Brwinów	Brwinów		kolekcja samochodów i motocykli -117 pojazdów	właścicielka prywatna	B-4
6.	Brwinów	Brwinów	ul. Powstańców Warszawy	wyposażenie kaplicy grobowej rodziny Marylskich 5 pozycji	Parafia Rzymskokatolicka św. Floriana	B-198
7.	Brwinów	Brwinów		wyposażenie kościoła parafialnego 12 pozycji	Parafia Rzym-Kat. w Brwinowie	B 301
8.	Brwinów	Brwinów	skwer przed kościołem	Pomnik Niepodległości	Urząd Miasta i Gminy Brwinów	B-2433
9.	Michałowice	Helenów		dwie płyty marmurowe z płaskorzeźbami	Wojskowy Ośrodek Wypoczynkowy w Helenowie	B 87
10.	Michałowice	Pęcice		krzyż przydrożny na postumencie z 1856	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-48
11.	Michałowice	Pęcice		wyposażenie kościoła parafialnego 28 pozycji	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-187, B-244
12.	Michałowice	Pęcice	cmentarz	Nagrobek Leona Popławskiego	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-242 B-2480
13.	Michałowice	Pęcice	plac przed kościołem	Figura Matki Bożej	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-243
14.	Michałowice	Pęcice	cmentarz	Nagrobek Heleny Radwanowej	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-458 B-2480
15.	Michałowice	Pęcice	cmentarz	Nagrobek Jadwigi Popławskiej	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-459 B-2480
16.	Michałowice	Pęcice	kościół	wyposażenie kościoła pw. św. Apostołów Piotra i Pawła, 2 pozycje	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-524

LP.	GMINA /DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	LOKALIZACJA	OBIEKT	WŁAŚCICIEL	REJESTR B
17.	Michałowice	Pęcice	cmentarz	zespół 16 nagrobków	Parafia p.w. Św. Ap. Piotra i Pawła w Pęcicach	B-2480
18.	Nadarzyn	Nadarzyn	kościół	Wyposażenie kościoła 2 obrazy "Ukrzyżowanie" i "Zwiastowanie"	Parafia w Nadarzynie	B-519
19.	Nadarzyn	Nadarzyn	plebania	Monstrancja z 1770	Parafia w Nadarzynie	B-362
20.	Nadarzyn	Nadarzyn	cmentarz przykościelny	Nagrobek i pomnik Ignacego Bolesty	Parafia w Nadarzynie	B-363
21.	Nadarzyn	Nadarzyn	kościół	wyposażenie kościoła parafialnego 14 pozycji	Parafia w Nadarzynie	B-364
22.	Raszyn	Wypędy		Krzyż przydrożny z 1894	własność prywatna	B-100
23.	Raszyn	Raszyn		Figura przydrożna Matki Boskiej	Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Szczepana i Św. Agaty, Raszyn	B-249
24.	Raszyn	Raszyn	kościół	wyposażenie kościoła parafialnego 28 pozycji	Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Szczepana i Św. Agaty, Raszyn	B-468
25.	Raszyn	Raszyn	kościół	wyposażenie kościoła parafialnego 4 pozycji	Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Szczepana i Św. Agaty, Raszyn	B-131
26.	Michałowice	Pęcice	kościół	drewniana ambona	Parafia rzymskokatolicka pw. Św. Szczepana i Św. Agaty, Raszyn	B-304
27.	Pruszków	Pruszków	kościół	Organy	Parafia p.w. Niepokalanego Poczęcia	B-2328
28.	Pruszków	Pruszków		półmisek porcelanowy	własność prywatna	B-2311
29.	Pruszków	Pruszków		półmisek porcelanowy	własność prywatna	B-2081
30.	Michałowice	Komorów		obraz	własność prywatna	B-2124
31.	Pruszków	Pruszków		fortepian	Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego w Pruszkowie	B-2489
32.	Brwinów	Otrębusy		obraz	własność prywatna	B-9
33.	Brwinów	Otrębusy		kolekcja pojazdów 17 elementów	własność prywatna	B-2391

5.1.4.3. Zabytki archeologiczne

Na terenie powiatu pruszkowskiego odnaleźć można zabytki archeologiczne. Wśród najciekawszych obiektów archeologicznych na terenie powiatu wyróżnić można starożytne osady, osady hutnicze, elementy bytowania kultury łużyckiej oraz osadnictwo z okresu wczesnego średniowiecza, średniowiecza oraz czasów nowożytnych.

Największa koncentracja stanowisk archeologicznych występuje na terenie gminy Brwinów, na terenie której dominują stanowiska archeologiczne tworzące zwarty terytorialnie, starożytny ośrodek metalurgii żelaza datowany od I wieku przed naszą erą do III wieku naszej ery. Rozpoznano tu elementy pełnego cyklu produkcyjnego – od wydobycia i przygotowania surowców, przez wytop żelaza do obróbki kowalskiej i wykonania produktu finalnego. Po ośrodku świętokrzyskim jest to drugi pod względem wielkości ośrodek tego typu w Europie Środkowej.

Na terenie powiatu znajduje się 20 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego:

- 4 stanowiska archeologiczne z terenu miasta Pruszkowa,
- 2 stanowiska archeologiczne z terenu gminy Michałowice,
- 13 stanowisk archeologicznych z terenu gminy Brwinów,
- 1 stanowisko archeologiczne z terenu gminy Raszyn.

Ich wykaz stanowi załącznik nr 2 do przedmiotowego opracowania.

Kultywowaniem dziedzictwa archeologicznego powiatu zajmuje się m.in. Muzeum Starożytnego Hutnictwa w Pruszkowie opisane w dalszej części dokumentu.

Zgodnie z zapisami art. 31 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, czego konsekwencją może być przekształcenie lub zniszczenie stanowiska archeologicznego, jest zobowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań będzie niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji.

Jeśli w przypadku prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych zostanie odkryty przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym należy wstrzymać wszystkie roboty, które mogą prowadzić do jego uszkodzenia lub zniszczenia, następnie w miarę możliwości zabezpieczyć przedmiot i niezwłocznie powiadomić o znalezisku właściwy organ - wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta) (Art. 32 pkt 1).

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidziane zostały konsekwencje karne w sytuacji niepowiadomienia odpowiedniego organu w trakcie przypadkowego odkrycia przedmiotu (art. 116) oraz w przypadku odkrycia przedmiotu

w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, (Art. 115). Grzywnie podlegają także osoby, które nie zabezpieczą obwiednio znaleziska bądź nie wstrzymają robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot.

5.1.5. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne odgrywa istotną rolę w jednoczeniu i określaniu kulturowej tożsamości grup społecznych. Odzwierciedla jej oczekiwania, które są wyrażane m.in. w formie języka, literatury, muzyki, tańca, obyczajów, ubioru.

Powiatowe życie kulturalne rozwijane jest przede wszystkim w instytucjach kultury: gminnych domach i ośrodkach kultury, coraz częściej także w świetlicach wiejskich, szkołach, remizach straży pożarnych. Animatorzy kultury systematycznie i profesjonalnie dają podwaliny późniejszym działaniom artystycznym - zarówno indywidualnym, jak i zespołowym np. (orkiestry). Ważnym ubogaceniem tej działalności są organizacje pozarządowe realizujące działania kulturalne (w tym koła gospodyń wiejskich), biblioteki oraz twórcy ludowi.

Na terenie powiatu funkcjonuje Państwowy Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Mazowsze” im. Tadeusza Sygietyńskiego w Karolinie od siedmiu dekad cieszy widzów zarówno w Polsce jak i poza granicami kraju. Współczesne „Mazowsze” to nowoczesny zespół, choć stale sięgający do źródeł, powiększając swój repertuar nie zapomina o swoich rodzimych dziełach.

5.1.6. Zabytki w zbiorach muzealnych

Muzeum Dulag 121

Muzeum Dulag 121 powstało w październiku 2010 r. na terenie zabytkowego kompleksu dawnych Warsztatów Kolejowych w Pruszkowie, gdzie od 6 VIII 1944 r. do 16 I 1945 r. mieścił się niemiecki obóz przejściowy Durchgangslager 121 (Dulag 121) przeznaczony dla cywilnej ludności Warszawy wysiedlonej podczas Powstania Warszawskiego i tuż po jego zakończeniu. Stałym elementem ekspozycji jest wykonana w 2012 roku na podstawie archiwalnych fotografii, dokumentacji konserwatorskiej oraz relacji świadków makieta obozu, wiernie przedstawiająca teren obozu wraz z obozowymi zabudowaniami oraz okalającym je układem torowisk.

Muzeum Motoryzacji i Techniki w Otrębusach

Muzeum Motoryzacji w Otrębusach posiada kolekcję ponad 300 zabytkowych pojazdów dziś już niespotykanych na naszych drogach. Jest to największa placówka tego typu w Polsce, początek kolekcji sięga lat 70-tych. Placówka w Otrębusach istnieje od 1995 roku, a w 2001 roku muzeum wpisano w rejestr Państwowych muzeów. Wśród eksponatów są wyselekcjonowane samochody osobowe, ciężarowe, autobusy, samoloty, wózki dziecięce, rowery, motocykle, a także sprawne czołgi, które brały udział w filmie ,,Czterech Pancernych i pies". Zbiory gromadzone przez Joannę i Zbigniewa Mikiciuków obejmują około 300 pojazdów z różnych epok i ponad 5000 rekwizytów. 95% eksponatów jest sprawna technicznie i udostępniana, często wypożyczana do filmów oraz programów telewizyjnych.

Muzeum Polskiej Sztuki Ludowej w Otrębusach

Muzeum mieszczące się w domu prof. Mariana Pokropka przy ul. Natalińskiej 15. Właścicielami są Marian, Stanisława, Agnieszka i Wojciech Pokropek.

Profesor etnologii Uniwersytetu Warszawskiego Marian Pokropek od ponad 40 lat gromadzi zabytki sztuki ludowej: rzeźby, obrazy, gwizdawki, palemki, pisanki, wiklinowe koszyki, wyroby słomiane i wycinanki. Od 1996 roku działa muzeum w jego domu w Otrębusach. Od grudnia 2014 roku muzeum prowadzi wyłącznie działalność naukową i badawczą.

Muzeum Starożytnego Hutnictwa w Pruszkowie

Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy w Pruszkowie zajmuje się badaniem i ochroną unikatowego w skali Europy dziedzictwa pradziejowego, jakie stanowi Mazowieckie Centrum Metalurgiczne – drugie co do wielkości centrum hutnicze barbarzyńskiej Europy.

Ogrody Soriano

W położonej na terenie gminy Brwinów wsi Owczarnia znajduje się ogród monumentalnych odlanych z brązu rzeźb meksykańskiego artysty Juana Soriano (1920–2006). W ostatnich latach swojej twórczości autor tworzył rzeźby przedstawiające ptaki. Właścicielem dworu, przy którym znajduje się ogród, jest Marek Keller – przyjaciel Soriano oraz popularyzator jego twórczości w Polsce.

5.1.7. Gminne ewidencje zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym.

Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Podstawą do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest opracowana gminna ewidencja zabytków.

Nie wszystkie gminy powiatu pruszkowskiego posiadają aktualne gminne ewidencje zabytków (g. Brwinów, g. Nadarzyn).

Tylko dwie gminy z terenu powiatu pruszkowskiego posiadają uzgodnione z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Programy Opieki nad Zabytkami: Miasto Pruszków (data zaopiniowania: 16.03.2020 r.) oraz gmina Michałowice (14.07.2021 r.).

5.1.8. Zabytki planowane do włączenia do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Województwa Mazowieckiego

Na terenie powiatu pruszkowskiego zlokalizowanych jest wiele zabytków, które powinny zostać objęte ochroną konserwatorską celem zachowania ich unikalnych wartości architektonicznych i historycznych.

Wykaz obiektów, które planowane są do włączenia do wojewódzkiej ewidencji zabytków nieruchomych województwa mazowieckiego wraz z podaniem lokalizacji, przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 2. Wykaz obiektów planowanych do włączenia do wojewódzkiej ewidencji zabytków województwa mazowieckiego z terenu powiatu pruszkowskiego.

GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE
Brwinów	Owczarnia	Mała 27	park	przed 1939
Brwinów	Owczarnia	Mała 27	dwór „Kazimierówka”	przed 1939
Brwinów	Parzniew	Główna	spichlerz	przed 1939
Brwinów	Parzniew	Główna	stodoła	przed 1939
Nadarzyn	Paszków		Dwór	k. XIX w.
Michałowice	Pęcice		Oranżeria (nast. magazyn)	k. XIX w.
Michałowice	Pęcice		Spichlerz z zespołu pałacowego	k. XIX w.
Piastów	Piastów	11-go Listopada 6	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	11-go Listopada 8	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	Bohaterów Wolności 9	budynek mieszkalny	przed 1939
Piastów	Piastów	Harcerska 2	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	Harcerska 4	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	Harcerska 6	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	Harcerska 8	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	przed 1939
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.	Wieża ciśnień	1897-1907
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks. 20 (d. 22-go Lipca 20)	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.

GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks. 22 (d. 22-go Lipca 22)	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.1	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.10	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.12 (d. 22-go Lipca 12)	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	przed 1939
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.14 (d. 22-go Lipca 14)	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	przed 1939
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.16 (d. 22-go Lipca 16)	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.18 (d. 22-go Lipca 18)	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.2	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.3	Dom wielorodzinny wraz z budynkiem gospodarczym z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.4	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.5	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	1897-1907
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.6	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Piastów	Piastów	Popiełuszki ks.8	Dom wielorodzinny z zespołu budowlanego Osiedla Kolejowego	I. 20./30. XX w.
Pruszków	Pruszków	Maja 3-go 26	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Maja 3-go24	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Bohaterów Warszawy 29	dom wielorodzinny	ok.. 1900
Pruszków	Pruszków	Bohaterów Warszawy 8	kamienica	ok. 1900
Pruszków	Pruszków	Broniewskiego 46	dom wielorodzinny	ok.. 1900
Pruszków	Pruszków	Kosynierów 12	willa "Irusin"	I. 20, 30te XXw
Pruszków	Pruszków	Kosynierów 14	willa	I. 20, 30te XXw
Pruszków	Pruszków	Kościelna 11	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Kraszewskiego 18	willa	I. 30 te XXw.
Pruszków	Pruszków	Ludowa 30	kamienica	przed 1914

GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE
Pruszków	Pruszków	Maja 3-go 124	plebania przy koś. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	1906-14
Pruszków	Pruszków	Maja 3-go 30	kamienica	XIXXX w.
Pruszków	Pruszków	Majowa 11	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Majowa 5	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Narodowa 7	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Narutowicza 18	willa	1914
Pruszków	Pruszków	Niecała 7	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Pańska 20	dom	przed 1939
Pruszków	Pruszków	Parkowa 13	kamienica	przed 1939
Pruszków	Pruszków	Pilnikowa 2	dom jednorodzinny	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Prusa 30	kamienica	ok. 1900
Pruszków	Pruszków	Sienkiewicza 3	kamienica	1910
Pruszków	Pruszków	Stalowa 17	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Stalowa 21	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Szczęsna 4	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Szkolna 10	kamienica	przed 1914
Pruszków	Pruszków	Zacisze 57	dom jednorodzinny	przed 1939
Raszyn	Raszyn	Krakowska al. 24	dom wielorodzinny	I.30 te XX w.
Raszyn	Raszyn	Krakowska al. 30	dom wielorodzinny	I. 30 te XX w.
Brwinów	Terenia – Kopana	Graniczna	park	przed 1939
Brwinów	Terenia – Kopana	Graniczna	dwór	przed 1939
Brwinów	Żółwin	Nadarzyńska 21	dwór	przed 1939
Brwinów	Żółwin	Nadarzyńska 21	park	przed 1939
Brwinów	Żółwin	Nadarzyńska 30	obora	przed 1939

5.1.9. Zabytki mające szczególne znaczenie dla powiatu

Wśród bogatego zasobu obiektów zabytkowych na terenie powiatu pruszkowskiego obejmującego zabytki różnego typu, wyodrębniono obiekty, które mają szczególne znaczenie dla wartości kulturalnych powiatu:

- Cenne pałace zlokalizowane na terenie powiatu pruszkowskiego: Pałac w Brwinowie, Pałac w Falentach, Pałac w Helenowie, Pałac w Młochowie, Pałac w Pęcicach, Pałacyk Potulickich w Pruszkowie, Pałacyk "Sokoła" w Pruszkowie, Pałac Teichfelda w Pruszkowie, Pałac w Rozalinie,
- Zespół przemysłowy Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie jako były największy zakład pracy w Pruszkowie, z którym związana jest bogata historia. W czasie

II wojny światowej na terenie warsztatów kolejowych został zlokalizowany obóz przejściowy "Dulag 121", w którym gromadzono cywilną ludność Warszawy i okolicznych miejscowości, wypędzaną z domów w trakcie oraz po zakończeniu powstania warszawskiego. Z powodu chorób, wyczerpania lub z rąk strażników poniosło śmierć od kilkuset do kilku tysięcy więźniów Dulagu 121.

- Założenia parkowe na terenie powiatu pruszkowskiego, które posiadają bogatą historie: Park krajobrazowy w Brwinowie (g. Brwinów), Park krajobrazowy przy willi "Dziewanna" w Brwinowie (g. Brwinów), Park z zespołu pałacowo-parkowego w Falentach (g. Raszyn), Park z zespołu pałacowo-parkowego w Helenowie (g. Michałowice), Park przy willi, przy ul. Warszawskiej 21 w miejscowości Helenówek (g. Michałowice), Park z założenia pałacowo-parkowego w Młochowie (g. Nadarzyn), Park z zespołu budynków d. sanatorium w Otrębusach (g. Nadarzyn), Park podworski w Pęcicach (g. Michałowice), Park z zespołu pałacowo-parkowego Potulickich w Pruszkowie (m. Pruszków), Park (arboretum) w zespole ogrodniczym Hosera w Pruszkowie (m. Pruszków), Park przy Zespole Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej w Pruszkowie – Tworski (m. Pruszków), Park przy pałacu Róży Zamoyskiej w Rozalinie (g. Nadarzyn).
- Architektura sakralna związana z ciekawymi architektonicznie kościołami: Kościół p.w. św. Klemensa w Nadarzynie, Kościół św. Piotra i Pawła w Pęcicach, Kościół p.w. św. Kazimierza w Pruszkowie, Kościół p.w. św. Szczepana i św. Anny w Raszynie, Kościół Wniebowzięcia NMP w Pruszkowie.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń

Diagnoza oraz ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu pruszkowskiego została wykonana na podstawie:

- analizy dokumentów strategicznych powiatu oraz gmin,
- publikacji książkowych i wydań broszurowych dotyczących regionu,
- informacji o inwestycjach zrealizowanych na terenie powiatu oraz projektów do realizacji w najbliższych latach.

Analiza szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego została przedstawiona poniżej.

Mocne strony:

• zasób cennych zabytków, w tym obiektów figurujących w rejestrze zabytków województwa mazowieckiego,
• liczne zespoły pałacowe oraz dworskie,
• liczne założenia parkowe,
• bogata historia powiatu,

- liczne miejsca pamięci kultywujące dzieje historyczne powiatu,
- cenne stanowiska archeologiczne (w szczególności na terenie gminy Brwinów),
- liczne działania rewitalizacyjne cennych obiektów przeprowadzone w ostatnich latach: m.in. budynku dworca w Pruszkowie, Zespołu Austerii w Raszynie,
- walory przyrodnicze powiatu i liczne obszary chronione,
- zwiększająca się świadomość ważności zasobów dziedzictwa kulturowego w promocji regionu,
- szlaki turystyczne na terenie powiatu,
- unikatowe muzea działające na terenie powiatu (m.in. Muzeum Dulag 121, Muzeum Motoryzacji i Techniki w Otrębusach),
- prężnie działające ośrodki kultury,
- baza noclegowa i gastronomiczna na terenie powiatu,
- wsparcie finansowe powiatu dla przedsięwzięć kulturalnych i edukacyjnych,
- bogata oferta kulturalna powiatu i liczne wydarzenia,
- potencjał turystyki rekreacyjnej i weekendowej,
- dobre warunki do uprawiania aktywności fizycznej.

Słabe strony:

- postępująca degradacja cennych obiektów historycznych: Pałacu Teichfelda w Pruszkowie, obiektów na terenie Zespołu Przemysłowego Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie,
- brak działań rewitalizacyjnych ze względu na niedobór środków finansowych m.in. w odniesieniu do pałacu w Młochowie,
- nieuregulowany stan prawny wielu zabytków,
- brak ochrony i postępująca degradacja wielu obiektów będących w rękach prywatnych,
- brak opracowanych gminnych programów opieki nad zabytkami przez większość gmin powiatu,
- brak aktualnych gminnych ewidencji zabytków dla wszystkich gmin powiatu,
- niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu jako produktu turystycznego,
- niedostateczne oznakowanie zabytków,
- niewystarczające środki finansowe w budżetach samorządów na renowacje zabytków.

Szanse:

- fundusze Unii Europejskiej na poprawę zabytków i ich ochronę,
- wzrost roli zabytku jako obiektu turystycznego,
- promocja bazy noclegowej i gastronomicznej,
- rosnąca wiedza i świadomość władz lokalnych o wartości dziedzictwa kulturowego,
- potencjał dziedzictwa kulturowego jako czynnika stymulującego rozwój turystyczny regionu,
- aktywność organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego,
- poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe,
- wzrost środków finansowych na dotacje dla organizacji pozarządowych na prace konserwacyjne przy zabytkach,
- potencjał do rozwoju różnych form turystyki,
- wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki,
- rosnąca rola samorządów w sferze ochrony i opieki nad zabytkami.

Zagrożenia:

• komercjalizacja zabytków,
• prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną bez nadzoru konserwatora,
• pogarszający się stan techniczny zabytków ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich,
• niedostateczne zaangażowanie społeczne w opiekę nad zabytkami,
• niedostateczna edukacja o dziedzictwie kulturalnym regionu,
• presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych,
• niewystarczająca promocja działań na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków,
• klęski żywiołowe (np. pożary).

7. Założenia programowe

7.1. Priorytety i kierunki działań powiatowego programu opieki

Priorytet I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

Kierunek 1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.
Kierunek 2: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
Kierunek 3: Wsparcie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu.

Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców:

Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu.

Kierunek 2.Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu.

7.2. Działania powiatowego programu opieki nad zabytkami

W poniższej tabeli przedstawiono przewidziane do realizacji działania w ramach wyznaczonych priorytetów.

Tabela 3. Działania do realizacji w ramach Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026.

Priorytet I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego				
Kierunek działań	**Działania**	**Termin realizacji**	**Podmiot odpowiedzialny**	**Monitoring realizacji działań**
Kierunek 1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie	Przyjęcie przez Radę Powiatu Programu Ochrony nad Zabytkami powiatu pruszkowskiego oraz okresowe monitorowanie jego realizacji	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba raportów monitoringowych [szt.]
	Ustanawianie przez starostę na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków; prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków; wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba społecznych opiekunów zabytków [liczba osób]
Kierunek 2: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Wsparcie prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba przeprowadzonych działań [szt.]
	Umieszczanie przez Starostę w uzgodnieniu z Konserwatorem Zabytków lub właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba odpowiednio oznakowanych zabytków [szt.]

	do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż obiekt ten podlega ochronie			
	Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Kwota pozyskanych środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu [zł]
	Opracowanie długofalowego, uwzględniającego kompleksowość działań planu remontów obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatu	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba przeprowadzonych działań [szt.]
	Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie Uchwały Rady Powiatu w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków (w miarę możliwości finansowych)	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Kwota udzielonych dotacji [zł]

Kierunek 3: Wsparcie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu	Wsparcie działań na rzecz ochrony przed degradacją cennych obiektów historycznych na terenie powiatu: m.in. Pałacu Teichfelda w Pruszkowie, obiektów na terenie Zespołu Przemysłowego Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba podjętych inicjatyw na rzecz realizacji działania [szt.]
	Wsparcie działań mających na celu rewitalizację cennych obiektów zabytkowych m.in. pałacu w Młochowie	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba podjętych inicjatyw na rzecz realizacji działania [szt.]
	Wsparcie działań na rzecz rewitalizacji i pielęgnacji zabytkowych założeń parkowych	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba podjętych inicjatyw na rzecz realizacji działania [szt.]
Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców				
Kierunek działań	**Działania**	**Termin realizacji**	**Podmiot odpowiedzialny**	**Monitoring realizacji działań**
Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba publikacji dotyczących wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu [szt.]

	Wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie	2023-2026 Corocznie m.in. jeden materiał promocyjny	Powiat Pruszkowski	Liczba wydanych materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie [szt.]
	Informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba przedstawionych informacji [szt.]
Kierunek 2. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu	Organizacja imprez z zakresu kultury propagujących historie i tradycję o charakterze ponadgminnym	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba zorganizowanych imprez [szt.]
	Organizacja konkursów poszerzających wiedzę uczniów na temat idei propagujących szczególne walory powiatu pruszkowskiego w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony	2023-2026	Powiat Pruszkowski, placówki oświatowe z terenu powiatu pruszkowskiego	Liczba zorganizowanych konkursów [szt.]
	Rozwijanie działalności edukacyjnej poprzez współdziałanie z samorządami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami, popularyzującymi ochronę zabytków	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba działań edukacyjnych [szt.]

	Promowanie istniejących szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych przebiegających w pobliżu obiektów zabytkowych: Przygotowanie cyklu materiałów filmowych promujących szlaki turystyczne biegnące na terenie powiatu	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba działań promocyjnych dotyczących szlaków i ścieżek turystycznych [szt.]
	Propagowanie wśród mieszkańców prowadzenia działalności agroturystycznej połączonej ze zwiedzaniem regionu: przygotowywanie bazy potencjału turystycznego regionu, zawierającej m.in. listę: atrakcji turystycznych, miejsc wypoczynku i rekreacji, szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, kajakowych) miejsc pamięci wydarzeń historycznych, zabytków, ciekawych obiektów architektonicznych i przyrodniczych przygotowanie bazy agroturystycznej, turystycznej i gastronomicznej, zawierającej spis produktów i potraw lokalnych	2023-2026	Powiat Pruszkowski	Liczba podjętych działań dotyczących wspierania działalności agroturystycznej [szt.]

Źródło: Opracowanie własne.

8. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w *Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026* będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1) prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
2) finansowych – -udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków; korzystanie z programów uwzgledniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje; współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach ,,Partnerstwa publicznego - prywatnego" (PPP);
3) koordynacji – obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa, powiatu i gminy, współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
4) społecznych – obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
5) kontrolnych – oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym powiatu, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji POnZ oraz aktualizacja POnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania; monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego; prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji POnZ; aktualizacja bazy zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026 po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Powiatu, w celu przyjęcia go Uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający

w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Starosta będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań programu i przedstawiał je Radzie Powiatu.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji programu, uwzględniająca:

1) ilość wykonanych zadań przyjętych do realizacji;
2) efektywność wykonania zadań;
3) wartość finansową zrealizowanych zadań;
4) zakres współpracy z osobami i jednostkami odpowiadającymi za zabytki.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady, które zawiera Rozdział 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.). Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Dotacje udzielane przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków mogą być przeznaczane na szereg działań przy zabytkowych obiektach wpisanych do rejestru zabytków, niezbędnych dla zachowania i poprawy stanu technicznego oraz substancji zabytkowej obiektu. Do katalogu prac i działań należą: techniczne i konserwatorskie ekspertyzy, konserwatorskie lub architektoniczne badania i dokumentacje, opracowania programów prac konserwatorskich, projekty budowlane, zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku, stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich częściowe odtworzenie, odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności; uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej, zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dodatkowo dotacje na działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków mogą być udzielane przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty województwa) na zasadach określonych w podjętej przez dany organ uchwale.

Zgodnie z nowelizacją ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, utworzony został Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków – państwowy fundusz celowy. Głównymi wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia. Są to środki z administracyjnych kar, które nakładane mogą być w ściśle określonych przypadkach. Karom pieniężnym podlegać mogą osoby, które bez uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub niezgodnie z zakresem określonym w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków) wykonują np.: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, roboty budowlane w otoczeniu zabytku; prowadzą badania

konserwatorskie archeologiczne lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru. Kary pieniężne, nakładane są przez organy ochrony zabytków.

Wpływami do Funduszu mogą też być zasądzenia przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Środki, zgromadzone na koncie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w pierwszej kolejności przeznaczane są na ratowanie zabytków zagrożonych lub zniszczonych.

Najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla Powiatu Pruszkowskiego w latach 2023-2026 przedstawiono w poniższej tabeli. Zaznaczyć należy, iż są to wybrane źródła możliwości pozyskania dofinansowania.

Tabela 4. Wybór możliwości pozyskania dofinansowania działań ujętych w Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Pruszkowskiego na lata 2023-2026.

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	– Ochrona zabytków Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoświatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

	– Ochrona zabytków archeologicznych Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą. – Kultura Ludowa i tradycyjna Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie

	interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – Wspieranie działań muzealnych Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającej w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyzmu; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. – Kultura dostępna Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców

	i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno - mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków	Środki Mazowieckiego Konserwatora Zabytków przeznaczane są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa mazowieckiego. Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o udzielenie dotacji: Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie. Szczegółowe informacje dotyczące terminów składania wniosków; wyszczególnienie rodzaju dokumentacji, prac oraz materiałów, na które może zostać udzielona dotacja; wnioski oraz niezbędne dokumenty, które należy złożyć w celu ubiegania się o dotację dostępne są na stronie internetowej: https://bip.mwkz.pl/dokument/43
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	Powołany Fundusz Kościelny udziela dotacji na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w szczególności dotyczących: remontów dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszania i odgrzybiania, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.:

	instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). O dofinansowanie mogą ubiegać się kościoły i inne związki wyznaniowe posiadające uregulowany status prawny w Polsce. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych	Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pfron.org.pl/
Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027	W Programie wyznaczono Priorytet VII: Kultura, w ramach którego określono cel szczegółowy 4.6: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Wsparciem w ramach określonego priorytetu zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie będą mogły ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastrukture-klimat-srodowisko/zalozenia-programu/
Program Regionalny: Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027	Projekt programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027 został przekazany do Komisji Europejskiej i jest na etapie weryfikacji. Można wskazać dwa główne cele projektu Programu, które są związane z obszarem ochrony zabytków:

	Priorytet V - Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu - Cel szczegółowy 4(vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych -alokacja dla RWS – 11 000 000 EUR: • rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej, • rozwój międzysektorowej współpracy w zakresie przemysłów kultury i kreatywnych • turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych). Główne grupy docelowe: • mieszkańcy województwa mazowieckiego, • JST, ich związki i stowarzyszenia (np. LGD), • jednostki organizacyjne JST, posiadające osobowość prawną, • organizacje pozarządowe, • kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych, • przedsiębiorstwa, • instytucje kultury (szkoły artystyczne, uczelnie artystyczne, teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury), • instytucje edukacyjne, uczelnie. Priorytet IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim. Cel szczegółowy 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich CS 5 (i) będzie osiągnięty poprzez realizację na terenach miast i ich obszarów funkcjonalnych typów projektów: • Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego; • Rewitalizacja obszarów zdegradowanych. Główne grupy docelowe: • mieszkańcy WM, w tym głównie z obszarów wskazanych do rewitalizacji,

	• JST, ich związki i stowarzyszenia (np. LGD), • jednostki organizacyjne JST, posiadające osobowość prawną, • organizacje pozarządowe, • kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych, • przedsiębiorstwa, • instytucje kultury, • spółdzielnie i wspólnoty mieszkaniowe, • instytucje edukacyjne, uczelnie. Cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie CS 5(ii) będzie osiągnięty poprzez realizację typów projektów: • Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego; • Rewitalizacja obszarów zdegradowanych. Główne grupy docelowe: • mieszkańcy WM, w tym głównie z obszarów wskazanych do rewitalizacji, • JST, ich związki i stowarzyszenia (np. LGD), • jednostki organizacyjne JST, posiadające osobowość prawną, • organizacje pozarządowe, • kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych, • przedsiębiorstwa, • instytucje kultury, • spółdzielnie i wspólnoty mieszkaniowe, • instytucje edukacyjne, uczelnie. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.funduszedlamazowsza.eu/fundusze-europejskie-na-lata-2021_2027/
Fundusz Termomodernizacji i Remontów (BGK)	Podstawowym celem Funduszu Termomodernizacji i Remontów jest pomoc finansowa dla inwestorów realizujących przedsięwzięcia termomodernizacyjne i remontowe oraz wypłata rekompensat dla właścicieli budynków mieszkalnych, w których były lokale kwaterunkowe.

	W przypadku obiektów zabytkowych możliwe jest uzyskanie premii remontowej stanowiącej 60% kosztów przedsięwzięcia remontowego. Beneficjentem premii remontowej są właściciele lub zarządcy budynków wielorodzinnych, których użytkowanie rozpoczęto: • przed dniem 14 sierpnia 1961 r. lub co najmniej 20 lat przed dniem złożenia wniosku o premię remontową do banku kredytującego oraz • budynek ten należy do społecznej inicjatywy mieszkaniowej lub towarzystwa budownictwa społecznego; • budynek ten został wybudowany przy wykorzystaniu kredytu udzielonego przez BGK na podstawie wniosków o kredyt złożonych do dnia 30 września 2009 r. lub przy wykorzystaniu finansowania zwrotnego w rozumieniu ustawy z dnia 26 października 1995 r. o niektórych formach popierania budownictwa mieszkaniowego bez względu na status prawny, z wyłączeniem jednostek budżetowych i samorządowych zakładów budżetowych. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.bgk.pl/podmioty-rynku-mieszkaniowego/modernizacja-i-rewitalizacja/premia-remontowa-z-funduszu-termomodernizacji-i-remontow/?gclid=Cj0KCQjwjvaYBhDlARIsAO8PkE0Bc9zj_SXOzpDG7-pyqSOtQjEU2wf4z-NAibrbbOxX50gy_mYuPM8aAk8uEALw_wcB
Finansowanie z fundacji	Możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze stron: https://www.fundacjalotto.pl/ http://fundacjakghm.pl/ https://fundacja.pgnig.pl/ https://fundacja.orange.pl/ https://fundacja.santander.pl/ https://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index.htm https://www.fundacjapkobp.pl/ https://www.pekao.com.pl/o-banku/odpowiedzialnosc-spoleczna/fundacja-banku.html#

11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robot jest zdaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatowy powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat pruszkowski,
2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu pruszkowskiego.

Zgodnie z art. 81 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 roku dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowalne przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa w trybie i na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. W myśl powyższych przepisów powiat pruszkowski podejmie Uchwałę w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Spis tabel

TABELA 1. WYKAZ ZABYTKÓW RUCHOMYCH Z TERENU POWIATU PRUSZKOWSKIEGO WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW RUCHOMYCH. 43
TABELA 2. WYKAZ OBIEKTÓW PLANOWANYCH DO WŁĄCZENIA DO WOJEWÓDZKIEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO Z TERENU POWIATU PRUSZKOWSKIEGO. 48
TABELA 3. DZIAŁANIA DO REALIZACJI W RAMACH PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU PRUSZKOWSKIEGO NA LATA 2022-2025. 54
TABELA 4. WYBÓR MOŻLIWOŚCI POZYSKANIA DOFINANSOWANIA DZIAŁAŃ UJĘTYCH W PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU PRUSZKOWSKIEGO NA LATA 2022-2025. 61

Spis rysunków

RYSUNEK 1. WZÓR ZNAKU INFORMACYJNEGO UMIESZCZONEGO NA ZABYTKACH NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW. 11
RYSUNEK 2. LOGO POMNIKA HISTORII. 12
RYSUNEK 3. POŁOŻENIE POWIATU PRUSZKOWSKIEGO NA TLE WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO. 18
RYSUNEK 4. GMINY POWIATU PRUSZKOWSKIEGO. 19

Spis fotografii

FOTOGRAFIA 1. WIDOK NA PAŁAC W BRWINOWIE [1]. 23
FOTOGRAFIA 2. WIDOK NA PAŁAC W FALENTACH [2]. 23
FOTOGRAFIA 3. WIDOK NA PAŁAC W HELENOWIE [3]. 24
FOTOGRAFIA 4. WIDOK NA PAŁAC W MŁOCHOWIE [4]. 25
FOTOGRAFIA 5. WIDOK NA PAŁAC W PĘCICACH [3]. 26
FOTOGRAFIA 6. WIDOK NA PAŁACYK POTULICKICH [5]. 27
FOTOGRAFIA 7. WIDOK NA PAŁACYK SOKOŁA [5]. 28
FOTOGRAFIA 8. WIDOK NA PAŁAC TEICHFELDA [5]. 28
FOTOGRAFIA 9. WIDOK NA PAŁAC W ROZALINIE [6]. 29
FOTOGRAFIA 10. WIDOK NA DWOREK ZAGRODA [7]. 30
FOTOGRAFIA 11. WIDOK NA WILLE HOSERA WCHODZĄCĄ W SKŁAD GOSPODARSTWA OGRODNICZEGO HOSERA [5]. 30

FOTOGRAFIA 12. WIDOK NA JEDNĄ Z OFICYN JAKO POZOSTAŁOŚCI KOMPLEKSU BIAŁEGO PAŁACU [11]. *32*
FOTOGRAFIA 13. WIDOK NA KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. KLEMENSA W NADARZYNIE [8]. *33*
FOTOGRAFIA 14. WIDOK NA KOŚCIÓŁ ŚW. PIOTRA I PAWŁA W PĘCICACH [9]. *34*
FOTOGRAFIA 15. WIDOK NA KOŚCIÓŁ NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP W PRUSZKOWIE [5]. *34*
FOTOGRAFIA 16. WIDOK NA KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. KAZIMIERZA W PRUSZKOWIE [5]. *35*
FOTOGRAFIA 17. WIDOK NA KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. SZCZEPANA I ŚW. ANNY W RASZYNIE [2]. ... *35*
FOTOGRAFIA 18. WIDOK NA BUDYNEK DYREKCJI ZESPOŁU PRZEMYSŁOWEGO ZAKŁADÓW NAPRAWCZYCH TABORU KOLEJOWEGO – NAJBARDZIEJ OKAZAŁY BUDYNEK ZESPOŁU [5]. *36*
FOTOGRAFIA 19. WIDOK NA BUDYNEK DWORCA W PRUSZKOWIE [10]. *37*
FOTOGRAFIA 20. WIDOK NA BUDYNEK GŁÓWNY ZESPOŁU AUSTERII [2]. *38*

Załącznik nr I – wykaz zabytków nieruchomych ujętych w rejestrze zabytków województwa mazowieckiego

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
1.	Brwinów	Brwinów	Batorego 15	budynek gospodarczy	1925-1929	A-847
2.	Brwinów	Brwinów	Batorego 15	Willa	1925-1929	A-847
3.	Brwinów	Brwinów	Batorego 17	budynek gospodarczy	1925-1929	A-962
4.	Brwinów	Brwinów	Batorego 17	Willa	1925-1929	A-962
5.	Brwinów	Brwinów	Dworska 5	Pałac	1936-37	A-839 (d. 999)
6.	Brwinów	Brwinów	Dworska 5	Park krajobrazowy	II poł. XIX w.	A-839 (d. 999)
7.	Brwinów	Brwinów	Grodziska 10	Budynek mieszkalny	ok. 1910	A-1590
8.	Brwinów	Brwinów	Grodziska 57	Dwór "Zagroda" "Bartkiewiczówka" (d. dom własny pisarza Zygmunta Bartkiewicza)	Pocz. XX w.	A-1006/1082
9.	Brwinów	Brwinów	Grodziska 57	Ogród przy dworku "Zagroda" (zwanym "Bartkiewiczówka")	po 1910	A-31
10.	Brwinów	Brwinów	Piastowa 6	Park krajobrazowy przy willi "Dziewanna"	zał. ok. 1937-39	A-1381
11.	Brwinów	Brwinów	Piastowa 6	Willa "Dziewanna"	1937-39	A-1381
12.	Brwinów	Brwinów	Powstańców Warszawy 17	Cmentarz par. p.w. św. Floriana (wraz z murem ogrodzeniowym, kaplicą i starodrzewem)	zał. I poł. XIX w.	A-1333
13.	Brwinów	Brwinów	Powstańców Warszawy 17	Kaplica cmentarna rodziny Marylskich	XVIII/XIX w.	A-1333
14.	Brwinów	Brwinów	Zatrudy 1	kamienica "Dom Warkusa"	pocz. XX w.	A-1673
15.	Brwinów	Brwinów	Żwirowa	Otoczenie willi Tonasze		A-48

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
16.	Brwinów	Brwinów	Żwirowa 4	Willa "Tonasze" lub "Pod Wiatrakiem" (wraz z terenem posesji)	1912	A-48
17.	Brwinów	Czubin	Czubin 13	Obora z zespołu budynków gospodarczych	XIX/XX w.	A-1260
18.	Brwinów	Czubin	Czubin 13	Spichlerz z zespołu budynków gospodarczych	XIX/XX w.	A-1260
19.	Raszyn	Falenty	Al. Hrabska 3	Brama neogotycka z zespołu pałacowo-parkowego	ok. 1852	A-1012/334
20.	Raszyn	Falenty	Al. Hrabska 3	Oficyna z zespołu pałacowo-parkowego	pocz. XVII w., ok. 1852	A-1012/334
21.	Raszyn	Falenty	Al. Hrabska 3	Oranżeria z zespołu pałacowo-parkowego	1852-57	A-1012/334
22.	Raszyn	Falenty	Al. Hrabska 3	Pałac z zespołu pałacowo-parkowego	1620, 1717, 1782-84, 1852-57	A-1012/334
23.	Raszyn	Falenty	Al. Hrabska 3	Park z zespołu pałacowo-parkowego		A-1012/334
24.	Raszyn	Falenty	Al. Hrabska 3	Zespół pałacowo-parkowy: pałac, oficyna pałacowa, oranżeria oraz park	przełom XVIII/XIX w.	A-1012/334
25.	Michałowice	Helenów (Nowa Wieś)	Grodziska 1	Oficyna pałacowa płd. z zespołu pałacowo-parkowego	pocz. XIX w.	A-1033/904
26.	Michałowice	Helenów (Nowa Wieś)	Grodziska 1	Oficyna pałacowa płn. z zespołu pałacowo-parkowego	pocz. XIX w.	A-1033/904
27.	Michałowice	Helenów (Nowa Wieś)	Grodziska 1	Pałac z zespołu pałacowo-parkowego	przeł. XVIII/XIX w., przebudowa: I. 60-te XIX w.	A-1033/904
28.	Michałowice	Helenów (Nowa Wieś)	Grodziska 1	Park z zespołu pałacowo-parkowego		A-1033/904
29.	Brwinów	Helenówek	Warszawska 21	Park przy willi	XIX w.	A-1186
30.	Brwinów	Helenówek	Warszawska 21	Willa	II poł. XIX w.	A-1186

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
31.	Brwinów	Helenówek		Zabudowania gospodarcze	ok. 1900	A-1186
32.	Brwinów	Kanie		wiatrak- koźlak	k. XIXw.	A-978
33.	Michałowice	Komorów	Krasińskiego 34	Willa	1934.	A-1672
34.	Michałowice	Komorów	Sanatoryjna 1, Al. Marii Dąbrowskiej	d. park pałacowy, Aleja Marii Dąbrowskiej oraz fragment dawnego folwarku, stanowiący podwórze wjazdowe na przedłużeniu osi alei		A-1648
35.	Michałowice	Komorów	Teren ograniczony ul. Brzozową, Komorowską, Żwirową i Ceglaną	Układ urbanistyczny Osiedla "Strzecha Polska"	1923	A-975
36.	Nadarzyn	Młochów	Markiewicza 10	Oranżeria (ob. kościół) z założenia pałacowo-parkowego	I ćw. XIX	A-1061/328
37.	Nadarzyn	Młochów	Markiewicza 4	Pałac z założenia pałacowo-parkowego	I ćw. XIX w.	A-1061/328
38.	Nadarzyn	Młochów	Markiewicza	Park z założenia pałacowo-parkowego		A-1061/328
39.	Nadarzyn	Młochów	Markiewicza 4	Pawilon pałacowy wsch. z założenia pałacowo-parkowego	I ćw. XIX w.	A-1061/328
40.	Nadarzyn	Młochów	Markiewicza 4	Pawilon pałacowy zach. z założenia pałacowo-parkowego	I ćw. XIX w.	A-1061/328
41.	Nadarzyn	Nadarzyn	Kościelna 2	Cmentarz przy kościele p.w. św. Klemensa	1806	A-1065/329
42.	Nadarzyn	Nadarzyn	Kościelna 2	Kościół p.w. św. Klemensa (wraz z wyposażeniem wnętrza)	1806	A-1065/329
43.	Nadarzyn	Nadarzyn	Kościelna 1	Dzwonnica przy kościele p.w. św. Klemensa	I ćw. XIX w.	A-953
44.	Nadarzyn	Nadarzyn	Poniatowskiego 42 / Rynek 1	Zajazd z otoczeniem w promieniu 50 m	I ćw. XIX w.	A-1064/199
45.	Brwinów	Otrębusy	Natalińska 8	Willa "Wierzbówek"	I. 20. XX w.	A-1010
46.	Brwinów	Otrębusy	Świerkowa 2 d. Malinowa /	Budynek główny (d. sanatoryjny) z zespołu budynków d. sanatorium (ob. siedziba zespołu "Mazowsze")	1911	A-1547

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
			"Kolonia Karolin"			
47.	Brwinów	Otrębusy	Świerkowa 2 d. Malinowa / "Kolonia Karolin"	Budynek gospodarczy (d. stajnia i powozownia) z zespołu budynków d. sanatorium (ob. siedziba zespołu "Mazowsze")	1911	A-1547
48.	Brwinów	Otrębusy	Świerkowa 2 d. Malinowa / "Kolonia Karolin"	Park z zespołu budynków d. sanatorium (ob. siedziba zespołu "Mazowsze")	ok. 1911	A-1547
49.	Brwinów	Otrębusy	Świerkowa 2 d. Malinowa / "Kolonia Karolin"	willa "Biały Dworek" z zespołu budynków d. sanatorium (ob. siedziba zespołu "Mazowsze")	1911	A-1547
50.	Michałowice	Pęcice	Parkowa	Cmentarz rzym-kat. par.p.w. św. Piotra i Pawła (wraz z starodrzewiem)	zał. I poł. XIX w.	A-1468
51.	Michałowice	Pęcice	Parkowa 4	Kościół św. Piotra i Pawła wraz z wyposażeniem oraz otoczeniem w promieniu 50 m	1825-32	A-1075/330
52.	Michałowice	Pęcice	Parkowa	Cmentarz powstańców Warszawy	1944	A-1344
53.	Michałowice	Pęcice	Wąska 1	Cmentarz wojenny	1914	A-1467
54.	Michałowice	Pęcice	Pęcicka 1	Młyn	I ćw. XIX w.	A-1077/496
55.	Michałowice	Pęcice	Parkowa 2	Pałac	1808-9	A-1076/376
56.	Michałowice	Pęcice	Parkowa 2	Park podworski	XIX/XX w.	A-1076/376
57.	Michałowice	Pęcice Małe	Leśna 4	Willa	pocz. XX w.	A-1656
58.	Piastów	Piastów	Godebskiego 3	Oficyna I	pocz. XX w.	A-801
59.	Piastów	Piastów	Godebskiego 3	Oficyna II	pocz. XX w.	A-801
60.	Piastów	Piastów	Godebskiego 3	Oficyna III	pocz. XX w.	A-801

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
61.	Piastów	Piastów	Godebskiego 3	Zespół budowlany trzech oficyn wraz z otoczeniem (dz. ew. nr 44, 45, 46 obr. 07)	pocz. XX w.	A-801
62.	Piastów	Piastów	Mickiewicza 9	Dom jednorodzinny (wraz z zielenią)	1927	A-1251
63.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Brama i frag. muru z napisem "Tędy przeszła Warszawa" związany z funkcjonowaniem obozu przejściowego "Durchganslager 121-Pruszków" (Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego)		A-931
64.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Budynek dyrekcji z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1899	A-931
65.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Budynek modelarni i malarni z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1897-1936	A-931
66.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Budynek odlewni z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1929	A-931
67.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Bunkier wartowniczy związane z funkcjonowaniem obozu przejściowego "Durchganslager 121-Pruszków" (Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego)	1944	A-931
68.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Charakterystyczny liniowy układ przestrzenny (wraz z układem komunikacyjnym torowisk i ciągów pieszych obiektów zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1944	A-931
69.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Hala napraw wagonów osobowych z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1927-28	A-931
70.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Hala napraw wagonów towarowych z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1898	A-931
71.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Hala remontu obrabiarek z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1929	A-931
72.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Kuźnia z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1929	A-931

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
73.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Obręczarnia z zespołu Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1929	A-931
74.	Pruszków	Pruszków	3 Maja	Trzy wieżyczki strzelnicze związane z funkcjonowaniem obozu przejściowego "Durchganslager 121-Pruszków" (Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego)	1944	A-931
75.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 124	Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP	1906-1914	A-1092/1042
76.	Pruszków	Pruszków	3 Maja 8	Zespół Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego	1895,1924, 1943	A-931
77.	Pruszków	Pruszków	Broniewskiego 1A	Budynek mieszkalny tzw. "Papiernia"	1924	A-1426
78.	Pruszków	Pruszków	Broniewskiego 3	szkoła powszechna przy ZNTK wraz z otoczeniem dz. ewid. 118 obr. 12	I tercja XX w.	A-1030
79.	Pruszków	Pruszków	Cmentarna	Cmentarz parafii rzym.-kat. p.w. św. Kazimierza (wraz ze starodrzewiem)	zał. 1914	A-1338
80.	Pruszków	Pruszków	Cmentarna	Kaplica grobowa Bielawskich na cm. parafii rzym.-kat. p.w. św. Kazimierza	1925	A-1338
81.	Pruszków	Pruszków	Dąbrowskiego 3	Willa "Orleówka" (wraz z zielenią w granicach ogrodzenia)	1930	A-1272
82.	Pruszków	Pruszków	Domaniewska	Cmentarz parafii rzymsko-katolickiej p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP (wraz ze starodrzewiem)	zał. I poł. XVIII w.	A-1472
83.	Pruszków	Pruszków	Jana Pawła II pl. (d. Prusa 7)	Park z zespołu pałacowo-parkowego Potulickich	II poł. XIX w.	A-1089/491
84.	Pruszków	Pruszków	Jana Pawła II pl. (d. Prusa 9)	Lodownia z zespołu pałacowo-parkowego Potulickich	k. XIX w.	A-1287
85.	Pruszków	Pruszków	Jana Pawła II pl. (dawna: Prusa 9)	Oficyna dworska w zespole pałacowo -parkowym Potulickich	III ćw. XIX w.	A-1090/1111
86.	Pruszków	Pruszków	Jana Pawła II pl. (dawna: Prusa 9)	Wozownia w zespole pałacowo-parkowym Potulickich	II poł. XIX w.	A-1090/1111

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
87.	Pruszków	Pruszków	Jana Pawła II pl.(d. Prusa 7)	Pałacyk Potulickich	ok. 1820, 1870, k. XIX w.	A-1089/491
88.	Pruszków	Pruszków	Kościuszki 41	Pałacyk "Sokoła" wraz z otoczeniem dz. ewid. nr 140/1 obr. 21	1867	A-664
89.	Pruszków	Pruszków	Kraszewskiego 18	Willa "Pod Bocianem" Anieli i Karola Siemiatyczów wraz z terenem posesji	l. 30. XX w.	A-1541
90.	Pruszków	Pruszków	Kraszewskiego 23	Kościół p.w. św. Kazimierza	1908-1938	A-1091/1041
91.	Pruszków	Pruszków	Lipowa 50	Cmentarz żydowski (wraz ze starodrzewem)	zał. lata 20. XX w.	A-1339
92.	Pruszków	Pruszków	Lipowa 50	Dom pogrzebowy na cmentarzu żydowskim	l. 20. XX w.	A-1339
93.	Pruszków	Pruszków	Prusa 25/27/ Armii Krajowej 77 (d. 17 Stycznia)	Pałac Tejchfeldów	k. XIX w.	A-889
94.	Pruszków	Pruszków	Sienkiewicza 2	Budynek gospodarczy z zespołu zabudowań dworca kolejowego	1924	A-778
95.	Pruszków	Pruszków	Sienkiewicza 2	Dworzec kolejowy z zespołu zabudowań dworca kolejowego	1924	A-778
96.	Pruszków	Pruszków	Sienkiewicza 2	Wieża ciśnień z zespołu zabudowań dworca kolejowego	1924	A-778
97.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Budynek transformatora w zespole architektoniczno-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	ok. 1898	A-1500
98.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Dom zarządcy w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	ok. 1898	A-1500
99.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Mur ceglany z płn. części zespół architektoniczno-produkcyjnego gospodarstwa ogrodniczego Hoserów w Żbikowie	1921-22	A-1500
100.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Mur z bramą w zespole ogrodniczym Hosera	1921-22	A-1501

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
101.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Pakownia w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	ok. 1898	A-1500
102.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Piwnice w zespole architektoniczno-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	ok. 1898	A-1500
103.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Stajnia w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	ok. 1898	A-1500
104.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Stodoła - spichrz w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	1922	A-1500
105.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Szklarnia w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	ok. 1898	A-1500
106.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Wiatrak w zespole architektoniczo-produkcyjnym gospodarstwa ogrodniczego Hosera	1910	A-1500
107.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 51	Zespół architektoniczo-produkcyjny gosp. ogrodniczego Hosera, ok. 1898, Cz. Domaniewski	ok. 1898	A-1500
108.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 56	Lipa w zespole ogrodniczym Hosera	ok. 1898	A-1501
109.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 56	Park (arboretum) w zespole ogrodniczym Hosera		A-1501
110.	Pruszków	Pruszków	Żbikowska 56	Willa Hosera w zespole ogrodniczym Hosera	1898-1899	A-1501
111.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Budynek administracji Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 2)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
112.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Budynek gospodarczy (kotłownia) z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 9)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
113.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Budynek mieszkalny z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 17), dom kwaterunkowy	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
114.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Cmentarz przy Szpitalu dla Nerwowo i Psychicznie Chorych (wraz z drzewostanem)	zał. 1924	A-1342
115.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Dom kultury z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 4)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
116.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Dom mieszkalny z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 26)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
117.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Dom polekarski z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 20)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
118.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Dom socjalny d. kaplica z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 23)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
119.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Domek szwajcarski z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 19)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
120.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Kiosk (d. stróżówka) z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 3)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
121.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Kościół (d. cerkiew) przy Zespole Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 11)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
122.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Ogrodzenie Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 27)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
123.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr I z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 10)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
124.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr II z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 7)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
125.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr III z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 13)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
126.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr IV z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 6)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
127.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr IX z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 14)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
128.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr V z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 12)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
129.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr VI z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 5)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
130.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr VII z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 18)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
131.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr VIII a z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 22)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
132.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr VIII b z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 21)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
133.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Pawilon nr XI z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 14)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
134.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Portiernia z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 1)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
135.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Zespół budowlany Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (wraz z zielenią)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
136.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4 (ob. Wysoka 1)	Dom (III) z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 24)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
137.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 6	Dom (I) z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 24)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281

LP.	GMINA/DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NUMER REJESTRU
138.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 8	Dom (II) z Zespołu Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej (nr 24)	1881-91, rozbudowa w latach 1918-39	A-1281
139.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Kaplica cmentarna - prosektorium (nr 16)	1924	A-1342, A-1281
140.	Pruszków	Pruszków - Tworki	Partyzantów 2/4	Park przy Zespole Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej		A-1281
141.	Raszyn	Puchały		Cmentarz rzym.-kat. (wraz z drzewostanem)	zał. 1700	A-1334
142.	Raszyn	Puchały		Kaplica grobowa Schellerów	k. XIX w.	A-1334
143.	Raszyn	Raszyn	Godebskiego 1	Ratusz (część austerii)	k. XVIII w.	A-1097/743
144.	Raszyn	Raszyn	Krakowska al. 3	Kościół p.w. św. Szczepana i św. Anny wraz z otoczeniem w promieniu 50 m	1645-54, 1790	A-1096/712
145.	Raszyn	Raszyn	Krakowska al. 6	Plebania przy kościele p.w. św. Szczepana i św. Anny	1790, przebudowa: 1907	A-1387
146.	Raszyn	Raszyn	al. Krakowska	miejsce pamięci - teren bitwy opisany jako "zespół przestrzenny ukształtowania terenu, małej architektury i zieleni zw. Z bitwą pod Raszynem w 1809 r.	1809, 1915	A-1306
147.	Raszyn	Raszyn	al. Krakowska	Mogiła poległych wraz z kamieniem upamiętniającym bitwę pod Raszynem i walki podczas I wojny z zespołu przestrzennego ukształtowania terenu	1809, 1915	A-1306
148.	Raszyn	Raszyn	al. Krakowska	Szaniec artyleryjski wraz z kopcem ziemnym z zespołu przestrzennego ukształtowania terenu	1809, 1828	A-1306
149.	Raszyn	Raszyn		układ urbanistyczny - zespół austerii wraz z wewnętrznym dziedzińcem i murami go wydzielającymi, budynek poczty, kościół parafialny, plebania, budynek d. szkoły, pozostałości placu rynkowego, część historycznego traktu (ul. Godebskiego)	XVIII/XIX w.	A-443
150.	Nadarzyn	Rozalin	Pałacowa 27	Pałac Róży Zamoyskiej	1874	A-1100
151.	Nadarzyn	Rozalin	Pałacowa 27	Park przy pałacu Róży Zamoyskiej	poł. XIX w.	A-1100

Załącznik nr II – wykaz zabytków archeologicznych ujętych w rejestrze zabytków województwa mazowieckiego

LP.	OBSZAR/ NR STANOWISKA	GMINA/ DZIELNICA	MIEJSCOWOŚĆ	OKREŚLENIE OBIEKTU	REJESTR C	DECYZJA
1.	58-63/6	Brwinów	**Biskupice**	osada (I-IV w. n.e.)	C – 73	15.01.1973
2.	58-63/7	Brwinów	**Biskupice**	osada (I -IV w. n.e.)	C – 82	15.01.1973
3.	58-63/5	Brwinów	**Biskupice**	osada (I-IV w. n.e.)	C – 84	15.01.1973
4.	58-63/11	Brwinów	**Brwinów**	osada (I-IV w. n.e.)	C – 80	15.01.1973
5.	58-63/12	Brwinów	**Brwinów**	osada (I -II w. n.e.)	C – 85	15.01.1973
6.	58-63/13	Brwinów	**Brwinów**	osada (I-IV w. n.e.)	C – 86	15.01.1973
7.	58-65/19	Raszyn	**Falenty**	osada (I w. n.e.)	C – 107	7.06.1969
8.	58-63/14	Brwinów	**Falęcin**	osada (I - IV w. n.e.)	C – 76	15.01.1973
9.	59-64/13	Brwinów	**Kanie**	osada (I-IV w. n.e.)	C – 81	15.01.1973
10.	59-64/17	Brwinów	**Kanie**	osada (I -IV w. n.e.)	C – 99	15.11.1974
11.	58-63/24	Brwinów	**Kotowice**	osada (I-IV w. n.e., XI- XIII w. n.e.)	C – 67	20.10.1971
12.	57-63/5	Brwinów	**Krosna Parcele**	osada (I-IV w. n.e.)	C – 79	15.01.1973
13.	58-64/21	Brwinów	**Parzniew**	osada/cmentarzysko (III-IV ok. epoki brązu, okres lateński), osada (późny okres wpływów rzymskich)	C – 95	11.10.1974
14.	58-64/14	Brwinów	**Parzniew i Helenów**	osada (I -IV w. n. e.)	C – 97	2.10.1974
15.	58-65/3	Michałowice	**Pęcice**	osada (I-IV w. n.e.)	C – 83	15.01.1973
16.	58-65/4	Michałowice	**Pęcice**	osada (III -IV w. n.e.)	C – 111	26.03.1975
17.	58-64/10	Pruszków	**Pruszków**	osada (I- IV w.)	C – 96	5.10.1974
18.	58-64/7	Pruszków	**Pruszków**	osada (I- IV w. n.e.)	C – 100	18.11.1974
19.	58-64/8	Pruszków	**Pruszków**	osada (I- IV w. n.e.)	C – 102	18.11.1974
20.	58-64/9	Pruszków	**Pruszków**	osada (I- IV w. n.e.)	C – 103	18.11.1974

Źródła pozyskanych fotografii

1. https://www.funduszedlamazowsza.eu/
2. Urząd Gminy Raszyn - https://raszyn.pl/.
3. Urząd Gminy Michałowice - https://www.michalowice.pl/
4. https://dipp.info.pl/
5. Urząd Miasta Pruszkowa - https://www.pruszkow.pl/
6. https://palacrozalin.pl/
7. Urząd Gminy Brwinów - https://www.brwinow.pl/kultura/
8. https://www.helpmecovid.com/
9. http://www.polskaniezwykla.pl/
10. https://www.rynek-kolejowy.pl/
11. https://pl.wikipedia.org/wiki